Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Bulletin van de Van de Poll-Stichting voor Zeister geschiedenis 1972

http://hdl.handle.net/1874/9639

2-1

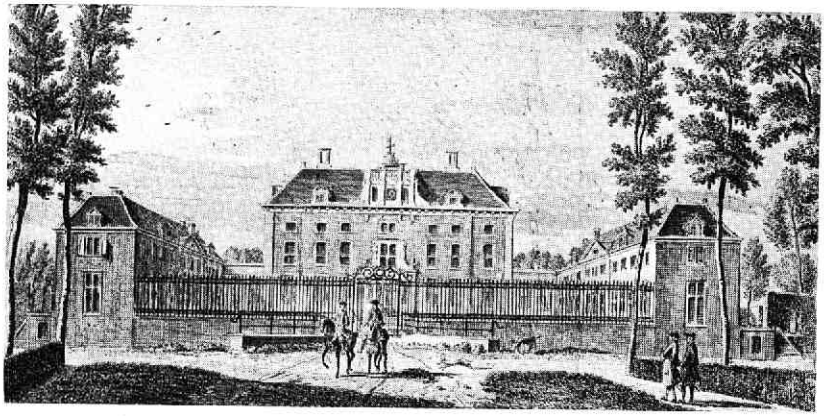

Van de Poll-Stichting Zeist

B u l l e t i n

van de Van de Poll-stichting.

(Stichting ter bevordering en verbreiding van de kennis omtrent de geschiedenis van Zeist)

Jaargang 2, maart 1972, nummer 1.

Redactieadres:

Het Slot, Zinzendorflaan 1, Zeist.

Dagelijks bestuur der stichting:

Mr. dr. A. A. H. Stolk, Driebergseweg 1, Zeist, voorzitter.

Prof. dr. J. Ph. de Monté verLoren, Krullelaan 28, Zeist, vice-voorzitter.

Mr. dr. H. Emmer, Graaf Janlaan 83, Zeist, secretaris.

Mr. H. L. L. van Hoogenhuyze, Platolaan 24, Zeist, penningmeester.

L. Visser, Lommerlust 17, Zeist, wnd. secretaris-penningmeester.

Archief. (Het Slot, Zinzendorflaan 1, Zeist).

Het archief der stichting is geopend op woensdag en vrijdag van 10 - 12 uur v. m. en van 2 - 4 uur n. m.

Conservator: Dr. K. W. Galis, Boslaan 7, Zeist. tel. 03404 - 15565.

In memoriam W. Grapendaal.

Werd het vorig jaar het eerste Bulletin geopend met een Ter Nagedachtenis, toen in verband met het overlijden van jkvr. J. M. E. van de Poll, ook nu moet de Raad van Beheer van onze Stichting deze droeve plicht vervullen wegens het overlijden - na een kortstondige ziekte op 31 januari j. l. - van haar archivaris de heer W. Grapendaal op 70-jarige leeftijd.
Hoewel wijlen de heer Grapendaal geen Zeistenaar van geboorte was, woonde en werkte hij vele jaren in deze gemeente en was daardoor goed bekend met toestanden en personen alhier. Bijna vijftig jaren was hij werkzaam ter gemeentesecretarie en vrijwel van het ontstaan van de Van de Poll-stichting af gaf hij daaraan zijn krachten, nl. sedert 1 januari 1954 als secretaris en met ingang van juni 1966 als archivaris.
Groot was zijn historische belangstelling; ook in zijn woonplaats Vianen bewoog hij zich op dat terrein. Zeer bekend, naast allerlei andere publicaties en nota's, was zijn boekje "De buurtschap Austerlitz in het licht der historie". Voor informatie op geschiedkundig gebied kon men steeds een beroep op hem doen. Wij zullen hem zeer missen.
De heer Grapendaal was een eenvoudig, vriendelijk mens; hoge posities heeft hij tijdens zijn nu beëindigd leven niet bekleed. Maar is dat zo belangrijk? Naar beste kunnen is hij tot het laatst productief voor anderen bezig geweest. En getuigt niet de Heer der talenten:
"Wel, gij goede en getrouwe dienstknecht, over weinig zijt gij getrouw geweest, over veel zal Ik u zetten. Ga in, in de vreugde uws Heren".

Hij ruste in vrede!

L. S.

Het leven gaat verder. Bij het begin van deze tweede jaargang moge u allen toegewenst worden Goede Paasdagen.

Jaarverslag van de secretaris (november 1970 t/m november 1971).

Dit verslag moet helaas beginnen met de vermelding, dat op 9 november 1970 overleed onze hooggeachte beschermvrouwe, jonkvrouwe J. M. E. van de Poll. Verscheidene leden van de Raad van Beheer waren bij de begrafenis aanwezig en onze voorzitter, burgemeester Stolk, getuigde daarbij van het intense meeleven van freule Van de Poll met haar oude vertrouwde woonplaats Zeist en in het bijzonder van haar grote verdiensten voor onze Stichting.
Op dinsdag 24 november 1970 kwam de Raad van Beheer in het Slot bijeen. Hierin werd o. a. gesproken over de periodieke uitgave van een bulletin en het concept, dat de secretaris hiervoor had ingediend. Verder werd het plan geopperd om het graafwerk achter het Slot te hervatten, opdat er meer duidelijkheid zou komen ten aanzien van de ligging van het voormalige kasteel. De heren Dr. K. W. Galis en L. Visser werden benoemd tot resp. conservator en waarnemend secretaris-penningmeester der Stichting.
Op vrijdag 5 februari hield Dr. J. G. N. Renaud, de bekende castelloloog, voor onze Stichting een lezing in de bovenzaal van het Slot. Zijn onderwerp was: "De bisschoppen van Utrecht als bouwheren in de late Middeleeuwen". Gedurende deze interessante lezing werd de bouwgeschiedenis van verschillende kastelen behandeld, niet alleen uit de provincie Utrecht zelf (zoals Ter Horst bij Rhenen en het kasteel Montfoort), maar ook uit het zogenaamde Oversticht (burchten van Koevorden, Vollenhove en Hardenberg).
De commissie, bestaande uit de heren Van Hoo-

genhuyze, Visser en Grapendaal, organiseerde voor zaterdag 5 juni een historisch uitstapje naar de kastelen langs de Langbroeker Wetering. Hieraan ging vooraf een bijeenkomst op 4 juni in de congreszaal, waar voor de belangstellenden een toelichting met dia's werd gegeven op hetgeen de volgende dag bezichtigd zou worden. Deze avond werd verzorgd door de heer F. A. Groen. Voor de tocht zelf had zich een groot aantal deelnemers opgegeven, zodat twee autobussen nodig waren. De toelichtingen werden gegeven door Mr. Van Hoogenhuyze in de ene bus en door Dr. Galis in de andere. Het weer begunstigde de onderneming. Eerst ging het naar Beverweerd, waar tevens de - aan velen onbekende - mooie naaste omgeving werd bewonderd. In Wijk bij Duurstede gebruikte men een consumptie en werd de te restaureren donjon bekeken. Daarna ging de tocht nog naar verscheidene andere kastelen. Voor de bezichtiging van de gerestaureerde Lunenburg-toren was men helaas te laat, maar als geheel mag deze excursie bijzonder geslaagd worden genoemd.
Op woensdag 29 september hield Dr. Ir. C. L. Temminck Groll voor onze Stichting een lezing getiteld: "Het ontstaan van de gebouwen der Broedergemeente". De deskundigheid van de heer Temminck Groll was reeds een waarborg voor het gehalte der lezing, maar het was vooral interessant, dat het hier niet ging om de Broedergemeente als zodanig, maar om iets nieuws, met name het ontstaan van de gebouwen. Een en ander werd geïllustreerd door uitstekende dia's met plattegronden, en tevens was verkrijgbaar een door de heer Temminck Groll en Mevrouw M. A. Prins-Schimmel geschreven brochure, waarvan verscheidene exemplaren werden verkocht.
Op dinsdag 2 november vergaderde het dagelijks bestuur der Stichting in het Raadhuis, waarbij voornamelijk aan de orde was de agenda voor de komende vergadering van de Raad van Beheer.

Op woensdag 17 november kwam de Raad van Beheer in het Slot ter vergadering bijeen. Belangrijke onderwerpen, die hier ter sprake kwamen, waren de schenkingen van Zr. Cornelisse uit de nalatenschap van wijlen onze Beschermvrouwe, de bekostiging van het graafwerk naar de fundamenten van het oude Slot en het bulletin, dat door de goede zorgen van de heer Galis uitgebreider is geworden dan men aanvankelijk had verwacht, maar tevens de heer Galis wel wat te veel tijd gaat kosten.
In de maanden mei en juni 1971 ontving de Stichting enkele brieven van het gemeentebestuur omtrent de naamgeving aan nieuw aan te leggen straten. De Stichting werd verzocht wetenschappelijke inlichtingen te verstrekken en eventueel voorstellen te doen. Namens het Stichtingsbestuur werden deze aanvragen behandeld door Professor verLoren en de secretaris, terwijl ook de heren Grapendaal en Galis hunnerzijds aandacht aan deze kwestie hebben geschonken.
Tijdens de verslagperiode zijn reeds vier bulletins verschenen. De Stichting is de laatste tijd meer in de openbare belangstelling gekomen, niet alleen door de uitgave der bulletins, maar ook door de omstandigheid dat thans het materiaal der Stichting voor een ieder toegankelijk is in de aantrekkelijke omgeving van het Slotgebouw, terwijl men daar wordt te woord gestaan door toegewijde en deskundige personen, de heren Galis en Grapendaal.
Het aantal bezoekers van de Stichtingskamers was niet onaanzienlijk, terwijl het aantal bezoekers der beide lezingen de verwachting overtrof en niet ver beneden de honderd lag.
Tijdens deze verslagperiode is de samenstelling van de Raad van Beheer niet veranderd.

Mr. Dr. H. Emmer.

Niet vergeten!

Ook dit jaar verzoekt de penningmeester, de contributie of donatie voor 1972 over te maken - indien dit nog niet is geschied - naar de rekening van de Van de Poll-stichting bij de Algemene Bank Nederland alhier; het gironummer van de Bank is 30549.

Jaarverslagen van archivaris en conservator.

Uit beide verslagen, lopende van 1 november 1970 tot 1 november 1971, laten wij in beknopte vorm een en ander volgen. In de loop van 1970 werd het archief c. a. van onze Stichting overgebracht van het gebouw van Openbare Werken naar een gedeelte van het Slot en kon met de ordening van bibliotheek, kaartenverzameling, enz. worden begonnen. Het werk, door twee personen dus, nam sterk toe, in vergelijking met vroegere jaren. Zo werden bijv. 116 brieven verzonden, 520 knipsels betreffende Zeist verzameld, diverse telefoongesprekken gevoerd en persoonlijke inlichtingen verstrekt; artikeltjes, artikelen en adviezen geschreven; een leesportefeuille in orde gemaakt; expositiemateriaal voor enige vitrines uitgezocht; enz.
Begonnen werd met de ordening van de nalatenschap van wijlen jkvr. Van de Poll. Een aantal schenkingen van andere personen werd in dank aanvaard (dia's, acten, boeken) en ten behoeve van de bibliotheek ook e. e. a. aangekocht en/of gefotocopieerd.
De bibliotheek werd opnieuw georganiseerd en kwam vrijwel gereed; terwijl een catalogus ervan werd samengesteld. Een begin werd gemaakt met de ordening van de circa 340 topografische kaarten; de indeling - als bij de boekerij - wordt: I Algemeen gedeelte, II Provincie Utrecht, III Zeist. De aanschaf van een stalen opbergkast voor de kaarten is zeer gewenst. De prentbriefkaarten-verzameling is nu ook geheel op orde

en wordt door regelmatig aankopen van kaarten "bij" gehouden; de collectie telt momenteel 1585 stuks. Naderhand moet dan de grote massa foto's, prenten, etc. - de zgn. historische en iconografische atlas - worden verzorgd; een gedeelte daarvan werd reeds geïnventariseerd door wijlen de heer Ph. J. C. G. van Hinsbergen, maar algehele hernummering is dringend gewenst. Tussen de bedrijven door is een "schaduw-verzameling" (duplicaten van foto's,artikelen, enz.) in de maak, welke t. z. t. zal worden ondergebracht in het gebouw van Openbare Werken alhier.
In de loop van verslagjaar werden korte bezoeken gebracht aan Austerlitz, Den Dolder, Huis ter Heide (afbraak van het voormalige hotel), de boerderijen Stoetwegen en Koeburg, de terreinen in Nijenheim/Griffenstein (geen prehistorische vondsten) en een mogelijke grafheuvel elders.
Veel tijd vergde het gereed maken van de vier bulletins; misschien is het wenselijk om een doorlopende pagina-nummering in te voeren, terwijl overleg gaande is met enige drukkerijen ter plaatse om af en toe een fotopagina aan de bulletins toe te voegen.
In onderhavig tijdvak traden ca. 40 personen als donateur tot de Stichting toe, doch het werven van nieuwe donateurs en propaganda in het algemeen blijft onverminderd noodzakelijk.

Dr. K. W. Galis.

Naamgeving aan wegen.

Dat voorstellen van burgemeester en wethouders tot het geven van namen aan wegen niet altijd ongewijzigd de eindstreep gehaald hebben, bleek mij dezer dagen weer bij een onderzoek naar de naamgeving van de Scheeperslaan. In de raadsvergadering van 5 september 1905 komt aan de orde:
"het voorstel van burgemeester en wethouders om de nieuwaangelegde weg tusschen de Utrechtsche weg en de Oude Arnhemsche weg, over het terrein van het voormalig hotel Du Croix, te noemen Labouchèreweg, de in aanleg zijnde weg tusschen de Montaubanstraat en de Kerkweg Walkartweg en de nieuwe weg van de Steinlaan naar de aschbelt Beltweg".
De heer Ederveen blijkt van mening te zijn, dat de familie Labouchère een zeer achtenswaardige familie is, waarom hij dan ook gaarne een weg, in de buurt van het Slot naar haar zou noemen, doch dat zij met de door burgemeester en wethouders bedoelde weg niets te maken heeft.
De heer Van de Poll geeft hierop in overweging er alle namen van families buiten te laten en de weg te noemen naar de buitenplaats, die vroeger daar ter plaatse gestaan heeft. De weg zou dan moeten heten "Weltevredenweg".
De heer Van den Brink wenst voor Beltweg een Transvaalse naam.
Burgemeester en wethouders besluiten hierop, het voorstel terug te nemen ter nadere overweging. In de raadsvergadering van 20 oktober 1905 komt dan aan de orde:
"het voorstel van burgemeester en wethouders om de nieuwe weg tusschen de Utrechtsche weg en de Oude Arnhemsche weg te noemen Stenia-weg, de nieuwe weg tusschen de Montaubanstraat en de Kerkweg Walkartweg en de nieuwe weg in het Transvaalpark, bij de vuilnisbelt, Scheeperslaan".
De heer Vis stelt voor om bij de naamgeving van

wegen naar een vast stelsel te werk te gaan en, in navolging van Utrecht, de namen voor wegen in een bepaald deel der gemeente te ontlenen aan bloemen, in een ander deel aan zeehelden, enz., opdat een vreemdeling, als hij de naam der straat hoort, direct weet in welke buurt die gelegen is.
De voorzitter antwoordt hierop, dat burgemeester en wethouders nog overwogen hebben, in plaats van Steniaweg voor te stellen Rozenstraat, maar zij hebben, aldus de voorzitter, dat denkbeeld weer spoedig laten varen, omdat er in die buurt geen roos te bekennen is. Wat het in het leven roepen van een zeeheldenwijk betreft, meent spreker, dat die hier, op de hoge zandgrond, nog minder op haar plaats is.
Nadat de heer Tets verklaard heeft, dat z. i. de namen zeer gelukkig gekozen zijn, omdat ieder zal begrijpen, dat hij de Steniaweg moet zoeken bij de buitenplaats Stenia, de Walkartweg bij het Walkartpark en de Scheeperslaan in het Transvaalpark, wordt het voorstel zonder hoofdelijke stemming aangenomen.
De raad heeft in 1905 uiteraard niet stil kunnen staan bij de vraag, of veel bezoekers van het ruim 70 jaar later nabij de Scheeperslaan te openen overdekte zwembad zouden weten wie Scheepers was. Daarom is het wellicht goed, hieronder enkele gegevenste vermelden over deze wat minder bekende figuur uit de Boerenoorlog.
Gideon Scheepers (1878-1902) wordt beschouwd als een van de helden uit de Tweede Zuid-Afrikaanse Vrijheidsoorlog (1899-1902). Hij is geboren in Middelburg in Transvaal. Hij was werkzaam als heliografist bij de staatsartillerie van de Zuid-Afrikaanse Republiek (Transvaal). Tijdens genoemde oorlog deed hij als verkenner dienst en werd eind 1900 tot commandant benoemd. Hij kreeg opdracht om de Kaapkolonie binnen te vallen en de Engelse verbindingslinies te ontwrichten. Hij werd ernstig ziek en door de Engelsen gevan-

gen genomen. Een Engelse militaire rechtbank legde hem overtreding van het krijgsrecht ten laste en veroordeelde hem ter dood op beschuldiging van moord. Op 18 januari 1902 werd hij in Graaff Reinet gefusilleerd.-Overigens blijkt het voorstel van de heer Vis, tot het ontlenen van namen voor wegen aan bloemen, wel indruk gemaakt te hebben op het college van burgemeester en wethouders, want al in de raadsvergadering van 5 april 1906 wordt op voorstel van burgemeester en wethouders besloten tot het geven van de namen Rozenstraat, Leliestraat, Tulpstraat en Dahliastraat.-Het omdopen van de Driestlaan in Hortensialaan had meer voeten in aarde. Dit laatste gebeurde naar aanleiding van een verzoek van de heer J. Bleijerveld en een aantal andere bewoners van de Driestlaan. Uit de volgende passage van het betreffende raadsvoorstel blijkt, dat burgemeester en wethouders hier niet veel voor voelden:

"Wat nu eerstgenoemd verzoek betreft, wordt als motief voor naamsverandering genoemd, dat nu de Driestlaan weldra geheel gebouwd zal zijn, de laatste herinnering aan de voormalige "Driest" zou zijn verdwenen. Wij weten niet in hoeverre de opvatting juist is, dat deze zoogenaamde "Driest" in vroegere jaren zoo zou zijn geheeten, omdat het een schraal stuk land was, dat wel met den naam driesch of dries wordt aangeduid. Doch, aannemende, dat dit inderdaad de oorsprong is van den naam "Driest", dan gelooven wij toch niet, dat iemand in dezen tijd bij het hooren van den naam "Driestlaan", aan een minderwaardig stuk grond zal denken. Deze weg is nu eenmaal van ouds in Zeist als Driestlaan bekend en wij zien geen enkele reden om dezen zeer goed klinkenden naam nu te gaan wijzigen in den uitheemschen naam van "Hortensialaan".

Het voorstel kon geen genade vinden bij de raad.

Het werd met 10 stemmen tegen en 4 stemmen voor verworpen, waarna overeenkomstig het verzoek van de heer Bleijerveld e. a. tot naamswijziging werd besloten.

L. Visser.

Voor Honderd Jaar.

Diligencedienst

ZEIST-UTRECHT, vise versa.

VAN ZEIST:

u. m.		u. m.
's Morg. 7.—	op den trein naar *Amsterdam*	8.25,
	naar *Rotterdam* en *'s Hage*	8.25,
's Voorm. 10 uur 15 min.		
's Nam. 2.15	op de treinen naar *Amsterdam*, *Rotterdam* en *'s Hage*	3.35,
's Avonds 6.15	op den trein naar *Amsterdam*	7.40,
	naar *Rotterdam* en *'s Hage*	7.45,

VAN UTRECHT:

u. m.		u. m.			
'sMorg. 8.30	na aank. tr.	8.20	v. *Amst.*,	*Rott.*	en *'s Hage*
's Mid. 12.30	» »	» 12.25	»	»	»
's Nam. 3.30	» »	» 3.15	»	»	»
's Av. 8.—	» »	» 7.35	»	»	»

VAN WIJK & Co.

(Weekbode voor Zeist, ...;
28 oktober 1871).

De oude paardetram.

Nu het openbaar vervoer, in tegenstelling tot de eigen auto, in het middelpunt der discussie staat, zal het onze lezers misschien interesseren te weten hoe het daarmee vroeger in de omgeving van Zeist was gesteld. En dan is eerst van belang te weten hoe, ruim honderd jaar geleden, de toestand van ons wegennet was. Wanneer wij nu aan een weg denken, staat ons een glad oppervlak voor ogen. In die oude tijd waren wegen meestal onverharde hobbelige sporen en de wagens en koetsen, die er op reden, hadden vaak een gebroken as als gevolg van een onverwachte diepe kuil. Tussen Zeist en Utrecht was de situatie echter gunstiger. Daar was de weg reeds lang bestraat en trots noemde men die dan ook de "Steenwegh".
In 1839 was in ons land de eerste spoorweg aangelegd, door de Holl. Ijzeren Spoorweg Maatschappij, van Amsterdam naar Haarlem. In 1843 werd deze lijn doorgetrokken van Amsterdam naar Utrecht waar hij eindigde bij het ons nu nog bekende Centraal Station, toenmaals "Rhijnspoor-station" geheten. Daar het station buiten de stad lag, opende de heer Van Munster een omnibusdienst van buiten de Wittevrouwenpoort naar het nieuwe station.
Het jaar daarop begon de heer Dieges een omnibusdienst van Utrecht naar Zeist en 35 jaar heeft deze omnibus goede diensten bewezen. Maar de ontwikkeling ging verder. In 1864 was de eerste paardetram-baan in ons land aangelegd tussen Den Haag en Scheveningen. Dat bracht anderen op de gedachte, of zo'n vervoermiddel ook hier niet op z'n plaats zou zijn. Maar daarvoor moest een maatschappij opgericht en moesten aandeelhouders geworven worden. Dat was niet altijd eenvoudig. Toen aan de eigenaar van het grootste hotel in De Bilt, "Het roode Hert", gevraagd werd of hij aandelen wilde nemen, was het antwoord: "Dieges is nog niet eens altijd

EMERGENCY
Ambulance
61

vol; wat moeten we dan met een tram?" Paul Dieges en ook de andere omnibus-exploitant Jan van Wijk reden tot volle tevredenheid van het publiek. Wat moest men dan nog met een tram?
Maar degenen, die het vervoerscomfort van de "paardespoorweg" hadden leren kennen zagen er toch wèl wat in en zetten door. Zij wilden niet langer de hobbelige keien, maar het comfort van "eenen door spoorstaven geëffenden weg". En zo werd de "Stichtsche Tramway Maatschappij" in 1878 opgericht en na 20 mei 1879 onderhield deze de dienst Utrecht-Zeist met de paardetram. De aanleg van de "ijzeren spoorstaven" bracht nog heel wat moeilijkheden met zich mee. Er moesten bruggen gepasseerd worden, die particulier eigendom waren en bij de eerste proefritten was het niet ongewoon, dat de wagen uit de rails raakte. Maar alle hindernissen werden genomen en zo reed dus de paardetram, getrokken door sterke Ardenner paarden, van 1879 af van Utrecht naar onze woonplaats v.v. De door de firma Beijnes in Haarlem geleverde tramrijtuigen zagen er keurig uit. Het houtwerk was glanzend gelakt en de koperen stangen en handgrepen glansden mee. De banken liepen parallel met de lengte van het rijtuig en waren bedekt met roodfluwelen kussens. Voor en achter was een deur om de balcons te bereiken. De vloer bestond uit, in de lengte liggende, latten. In de winter werd het middendeel daarvan weggenomen en vervangen door drie grote gloeiendhete warmwaterstoven. In de zomer werd er achter de gesloten wagen een open rijtuig gekoppeld en werd de tram door twee paarden getrokken. Deze open wagens waren allergezelligst; drie knusse compartimenten over-dwars, met mooie koperen leuningen aan de zijkant. Daar liep ook aan weerskanten in de lengterichting een stevige plank, waarover de conducteur zich van het ene compartiment naar het andere begaf om de kaartjes te knippen om zich

daarna weer op voor- of achterbalcon te posteren tot de volgende halte. Zijn rust duurde nooit lang, want bij iedere zijweg van de Utrechtseweg was een halte. Om ons maar eens even bij het centrum van ons dorp te bepalen: de haltes Steniaweg, Montaubanstraat, Waterigeweg en Het Rond lagen vlak bij elkaar. En zo ging het ook verder langs de Slotlaan, toen deels nog Donkere laan geheten, tot aan het station. Van een abri had men in die tijd nog nooit gehoord. Alleen op Het Rond stond, ongeveer voor de zaak waar nu Banketbakkerij Figi is, een kiosk. Deze werd in het begin dezer eeuw beheerd door de familie Coulier en bevatte ook een wachtkamer voor de trampassagiers.
Daar er enkel spoor lag, moesten er onderweg wissels zijn waar de trams op hun tegenligger konden wachten. Deze wissels waren tussen De Bilt en Zeist bij de Amersfoortsestraatweg en Villa Blanda. In het jaar 1882 werd de lijn Utrecht-Zeist doorgetrokken naar station Zeist-Driebergen. Wilde men naar het dorp Driebergen, dan moest men te voet de treinrails oversteken en daar in een andere tram stappen. Want de "Rhijnspoor", die intussen ook een traject Utrecht-Arnhem had aangelegd, maakte bezwaar, dat haar rails werden gekruist door die van de tram ! Aan deze dwaze toestand werd pas in 1885 een einde gemaakt, toen de Utrechtse rechtbank de Ned. Rhijnspoorweg dwong, de railkruising toe te laten.
Had oorspronkelijk de tram Utrecht-Zeist haar eindpunt bij de kiosk op Het Rond, in 1885 werd de baan doorgetrokken tot de Nieuwe Sociëteit (nu ± Stichtse Bondsspaarbank) en 12 jaar later, in 1897, werd het lijntje nogmaals verlengd tot hotel "Parkoord" (nu ± groentewinkel De Goede) aan de Slotlaan.
Hiermede zijn wij gekomen aan het begin van de nieuwe eeuw, die veel veranderingen met zich bracht. In deze tijd begonnen de gemeentebestu-

ren van de grote steden zich meer te interesseren voor het personenvervoer in hun gemeente. Ook was op 14 december 1900 de Ned. Buurtspoorweg Mij. (N.B.M.) opgericht en deze had de lijn Utrecht-Zeist overgenomen van de inmiddels opgeheven Stichtsche Tramway Maatschappij.
Een en ander had tot gevolg, dat de N.B.M. met de gemeente Utrecht een schikking moest treffen over het stadstraject Stationsplein-Willem Barentzstraat. Dat kwam hier op neer, dat de gemeente Utrecht deze baan zou overnemen en dat zij de N.B.M. tegen vergoeding het medegebruik van het traject zou verlenen voor haar dienst op Zeist met ingang van 1 april 1907. Maar dan moest de N.B.M. zich wel verplichten drie maanden nadat de Gemeente-tramdienst begonnen was, electrische trams op dit traject te laten rijden. Door de slecht vlottende onderhandelingen tussen de Regering en de N.B.M. kon deze niet aan haar verplichting voldoen en vroeg verlenging van de termijn. De gemeente gaf uitstel tot 1 september 1909. Maar toen ontstond de merkwaardige situatie, dat de gemeente, die zelf reeds electrische trams had, op haar sporen een paardetram moest toelaten.
Men vond er een oplossing voor: tegen betaling van 10 cent per rijtuig sleepte de Utrechtse electrische lijn 2, de aangekoppelde wagentjes der N.B.M. over het baanvak Stationsplein-Willem Barentzstraat v.v. de stad door.
In 1909 kwam de overeenkomst met de Regering tot stand en in augustus van dat jaar werd de door de Stichtsche Tramway Maatschappij opgerichte paardetramdienst stopgezet en nam de N.B.M. electrische trams in gebruik. Zo kwam er een eind aan onze oude gemoedelijke paardetram.

A.G. G.

Voor enkele gegevens werd dankbaar gebruik gemaakt van het jubileumboek der N.B.M. van 1954,

nl. P. van Campen: Vijf en zeventig jaar N.B.M.
En van een artikel uit het Utrechts Nieuwsblad
van februari 1972 door Dr. A. van Hulzen.

Heemschut.

Van de zijde van de bekende Bond Heemschut - van welke vereniging vele jaargangen van het orgaan "Heemschut" in onze bibliotheek aanwezig zijn - verzocht men ons opname van het volgende (door ons iets gewijzigde) artikel:
"Heemschut" werd in 1971 zestig jaar, maar wie meent, dat dit betekent dat de Bond nu bij de pakken ging neerzitten, voldaan over zestig jaren van strijdbaarheid, die vergist zich deerlijk. Integendeel. Er werd een nieuwe visie ontwikkeld, de vleugels werden breder uitgeslagen. "Heemschut" wilde bij zijn jubileum een daad stellen van nationale betekenis, die een duidelijk beeld geeft van zijn doelstelling in het huidige tijdsbestek. Heemschutters zijn géén monumentenjagers. Uitgaande van de mens in zijn directe omgeving, wil "Heemschut" het behoud van de waardevolle elementen daaruit en dan zódanig aangevuld, dat die mens in een harmonische sfeer woont, werkt en zich vermaakt, een omgeving die aan de menselijke schaal is aangepast. In het veel besproken leefmilieu speelt de omgeving van de mens naast lucht, water en bodem een essentiële rol als vierde dimensie.
Hoe zou "Heemschut" zijn jubileum beter hebben kunnen vieren, dan dit begrip van zijn doelstelling onder de aandacht van een zo groot mogelijk deel van het Nederlandse volk brengen? Dan gaat het niet om de restauratie van één huis, één molen, één kerk of kasteel, maar dan gaat het om een gehele stads- of dorpskern.
Hoe kon men een dergelijk miljoenenprojekt aanpakken? En waar zou de keuze op vallen? De aan-

pak hiervan moest een nationale aktie zijn, samen met alle instellingen en verenigingen in Nederland, die zich op het gebied van de bescherming van monumenten en het milieu bewegen. De keuze moest vallen op een enigszins centraal in Nederland gelegen gemeente met veel monumenten, maar financieel niet in staat die zelf op te knappen in hun totaliteit. Een gemeente ook met toekomst, een toekomst die door deze algehele herstelaktie nog betere toekomstmogelijkheden zou kunnen krijgen.
Zo viel de keuze op de noodlijdende, in Noord-Brabant gelegen, maar eeuwenlang Hollands beïnvloede, gemeente Woudrichem. Daar staat 36 beschermde monumenten, deels in verval; daar ligt een verwaarloosde gebastionneerde omwalling, daar vragen vele lege plekken om passende bebouwing en daar zijn goede perspektieven voor de recreatie te land en te water.
Met aller medewerking moet het mogelijk zijn, een miljoenenbedrag bijeen te krijgen. Niet alleen 's lands schoonheid, maar ook de volkshuisvesting is in het geding. Het miljoenenbedrag zou als een machtig Restauratie Hulpfonds kunnen werken door het helpen bij de voorfinanciering, door het verstrekken van leningen tegen kostprijs, door het leggen van kontakten, door het verlenen van morele steun, enz. Dan zou niet alleen Woudrichem, maar zouden straks ook andere gemeenten die dit verdienen aan de orde kunnen komen!
Rijk en provincie deden mee en betuigden hun instemming. Prins Claus opende op 14 mei 1971 de aktie in Woudrichem zelf. Nu is er geld nodig. Van velen. Van uzelf en van uw omgeving. De eerste vijftigduizend gulden rolden in enkele dagen binnen; het moeten er honderdduizenden worden. Dat kàn met aller hulp.
Postgiro 5.71.000 (5 voor vijf miljoen, 71 voor het jubileumjaar en drie nullen voor de vele bedragen met 3 nullen) ten name van het Heemschut

Restauratie Hulpfonds, of Bank Mees & Hope ten name van het Heemschut Restauratie Hulpfonds. Steunt deze nationale aktie !!

Zeist en het Rampjaar.

In het jaar 1672 - toen volgens de geschiedenisboekjes ons land reddeloos, de regering redeloos en het volk radeloos schenen wegens de oorlog met Engeland, Franrijk, Munster en Keulen, welke toen uitbrak -, in dat rampjaar genoot Zeist de ongevraagde eer, de Franse Zonnekoning Lodewijk XIV gedurende tien dagen huisvesting te verlenen. Hij, madame De Montespan, een groot gevolg en vele soldaten maakten in die tijd van ons dorp een - kortstondig - centrum van Europese politiek. De koning zelf betrok het huis van de schout-weduwe C. la Haye, Bogaerdslust geheten (daar waar nu het politie-bureau staat), anderen woonden in een drietal woningen aan de Kerksteeg of in tenten, de paarden stonden deels in de (Oude) Kerk gestald en noordwaarts strekte zich wel een half uur gaans een groot legerkamp uit.
Van 1 tot 10 juli duurde het verblijf alhier; daar echter ondanks druk diplomatiek verkeer met de Staten geen capitulatie van de Republiek volgde, reisde Lodewijk met de zijnen op 10 juli naar Arnhem en vandaar via Brabant terug naar Frankrijk. Wie uitvoeriger over dit stukje Zeister geschiedenis van 300 jaar geleden wenst te worden ingelicht, leze de brochure van mej. A.W. van de Bunt: "Ongewenst koninklijk bezoek aan Zeist", in 1963 uitgegeven door de Van de Poll-stichting. Hierbij een kleine aanvulling, door J.H. van Lennep vermeld in de Weekbode van Zeist, ... van 22 juni 1872: "Ter kenschetsing èn van de misselijke weelde die in de omgeving des Konings heerschte, èn van de walgelijke vleitaal, waarop men dagelijks den armen man vergastte, mogen deze

twee Latijnsche verzen dienen, welke men hem alhier in banketletters op tafel had voorgelegd:
Ludo vicisti gentes, Ludovice potentes,
Sic Ludovice tibi nomen et omen habes.
Si Ludo fortes didicisti vincere gentes,
Quid facies, quando seria bella geres?

(Vrij vertaald: Het volkeren-overwinnen Doet Lodewijk in spel. Gaat hij in ernst beginnen, Wat onderneemt hij wel?).

Una dies Lotharos, Burgundos hebdomas una,
Una tulit Batavos luna; Quid, anne, feres?

(vrij vertaald: Eén dag kon Lotharingen, Eén week 't Bourgondisch land, Eén maand Batuwe dwingen; Wat brengt dit jaar tot stand?)".

Dr. K.W. Galis.

De boerderij "De Preekstoel".

De boerderij met deze merkwaardige naam stond ongeveer daar, waar thans de "hope des vaderlands" in het Schoonoord-lyceum de nodige kennis wordt bijgebracht. Vanwaar die naam? Dat is een raadsel en zal het ook wel blijven. De boerderij heette al zo vóór de Reformatie, dus met eventuele hagepreken of clandestiene samenkomsten kan het niet te maken hebben. Een preekstoel was in het middelnederlands: een kansel, een verhoging waarvan men het woord voerde (heuveltje ?), een vouwstoel, een kinderstoel met een nuttig voorwerp er in. Leek de boerderij, qua bouw en/of dakconstructie, op een preekstoel ? (1). Wij zullen het wel nooit te weten komen, aangezien er blijkbaar geen afbeeldingen van het gebouw bestaan. Op een kaart van april 1770, gemaakt door landmeter J.G. Praalder, staat slechts een eenvoudige woning, omgeven door een aantal bomen, getekend; door een weggetje van ca. 45 Stichtse roeden, of ± 170

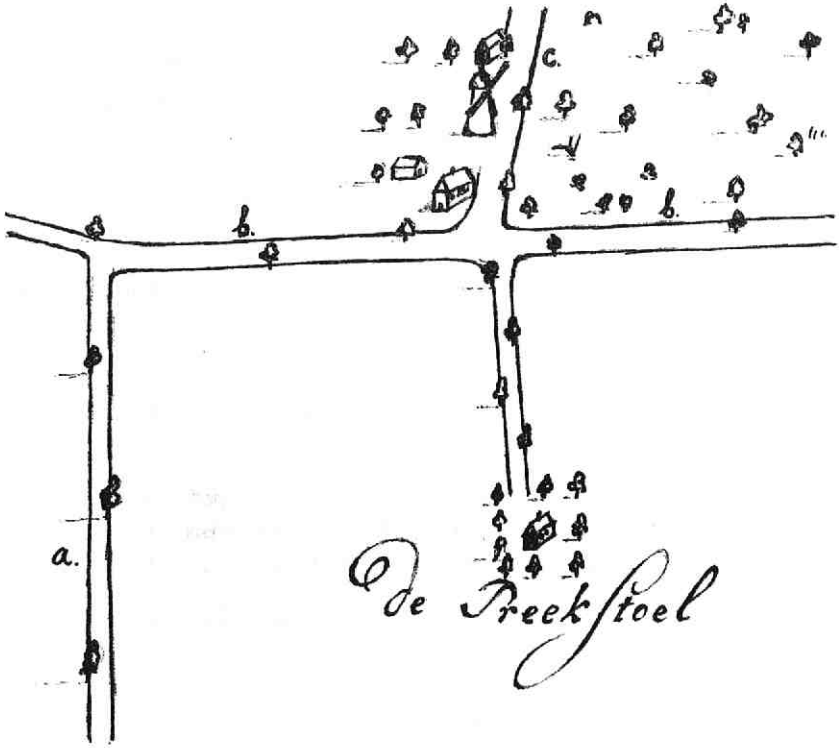

Hofstede "De Preekstoel" in april 1770.
(a. Blikkenburgerlaan; b. Driebergseweg;
c. Molenweg).

meter, verbonden met de Driebergseweg, vrijwel tegenover de Molenweg (zie afb.).
Oudtijds beschouwde men de Seysterstraat, alias Dorpsstraat, als lopende van de (Oude) Kerk tot de hofstede "De Preekstoel". En aangezien in een acte van 1 april 1370 vermeld worden als grenspercelen het goed van koster Helewijger enerzijds en het goed van vrouwe Ysegaerts Berghe anderzijds - en aannemende, dat de koster wel niet ver van de kerk zal hebben gewoond - is het mogelijk, dat genoemde vrouwe eigenares en/of bewoonster was van het perceel of de boerderij, welke later "Preekstoel" genoemd wordt. Hoe dat zij, wij hebben vaste grond onder de

voeten als we de verklaring lezen, welke Pauwels Peterss (geboren in 1490)op 18 december 1566 aflegt. Hij zei o.m., dat hij "seer wel indachtich was, dat Jan van den Wael ende Dirck van den Wael, ghebroeders, ten tijden dat Adriaen van Plaets Maerschalck vant Overste quartier was, den wech door Zeyst loopende als van den Preeckstoel tot Zeyster kerck toe, sels in persoon gheschout hebben, ..."(2). Nu had Dirk van den Waal in 1479 het eigendom van de Zeisterstraat verkregen, terwijl Adriaan van Plaets - ten rechte A. van Pallaes - omstreeks 1520 in acten als maarschalk van 't Overkwartier wordt vermeld. Uit de geciteerde zinsnede blijkt niet duidelijk of "De Preekstoel" in 1566 bestond of al vroeger, nl. ca. 1520. De boerderij behoorde, met vele gronden in Zeist, aan het convent van Oostbroek, het zgn. Vrouwenklooster, in De Bilt, maar was gelegen binnen de heerlijkheid Stoetwegen.
Uitgaande van een charter van 1699 - aanstonds uitvoeriger te vermelden -, waarin als gebruikster van de hofstede o.a. de weduwe van Cornelis Hendriksz. van Vilpen genoemd wordt, kunnen wij nu (combinerend en deducerend) via acten en belastingcohieren (manualen) van het oud-schildgeld vaststellen, dat in 1685 Cornelis Hendricksen van Vulpen zelf de gebruiker was, in 1600 waren dat samen Cornelis Andriess en Peter Gerritss en ca. 1540 was het Gerrit Aertsz (3). In deze drie gevallen (1540, 1600 en 1685) gaat het evenwel steeds om 9, en geen 21 of 23, morgen lands. Er is echter een mededeling uit 1594, waarin we lezen, dat Cornelis Andriess vnd. $21\frac{1}{2}$ morgen land voor drie jaar heeft gepacht voor 70 gulden 's jaars met ingang van Petri (22 februari) 1594 (4). Zou dit het "Preekstoel"-perceel zijn? Men bedenke, dat dikwijls percelen werden bijeengevoegd of gesplitst (in totaal bezat het Vrouwenklooster bv. in 1600 in het gerecht Stoetwegen 200 morgen grond (5).

Nog verder teruggaande in het verleden vinden wij in 1460 en 1470 als pachter van 23 morgen land van het Vrouwenklooster genoemd Gijsbert Henricxs (dezelfde, die toenmaals schout te Stoetwegen en Cattenbroek was?) (6). Natuurlijk weten wij niet of in de genoemde jaren er al een hofstede stond op bedoeld stuk land.
Uit 1632 dateert de volgende omschrijving: "Rutger Aelbertszoen, nasaet van Gerrit Evertszoen, voort gebruijck van een hoffstede, bauwinge mette huijsinge ende getimmer daerop staende, van oudts (N.B.! G.) genaemt die Preeckstoel, met XXIII mergen lants daeraen behoorende, de somme van twee ende tzeventich gulden. Ses jaren langh geduijrende. Ingaende 1a Januarij 1628. Comt hierover het Ve Vle jaer, verschenen Corsmisse 1632 de somme van LXXII £" (7). Met andere woorden: Rutger Albertsz. had per 1 januari 1628 voor zes jaren 23 morgen land, plus "De Preekstoel" c.a., gepacht, waarvoor hij met Kerstmis 1632 een som van 72 gulden had betaald.
Onder de uitgaven over 1634 van voornoemd convent staat genoteerd (8): "Betaelt aen Steven Jansz, smith, de somme van seven ende veertich ponden sestien schell. munte voors. In voldoeninge van de materialen ende arbeydtsloon by hem in den jare 1634 verdient ende gelevert aen 't vervallen ende alsnu weder opgheboude huys opte Preeckstoel buyten Seyst, blyckende by syne spê; ordinantie van de heeren Edelen ende Ridderschappe. In date den VIIIe July 1635, ende daer bij gaende quitantie alhier te samen overgelevert. Dus de voors. XLVII £ XVI sch.". De andere kwitantie luidt: "Dirck Dircksz Kip, timmerman, ende Lambert Hermansz. Wolff, metselaer, de somme van twee hondert ponden munte deser reeckeninge, wesende de somme daer voor zijl(ieden) het vervallen huys staende opte Preeckstoel buyten Seyst in den jare 1634 aengenomen ende opgemaeckt hebben, blyckende by haerl(ieden) specificatie; ord.ie van de Heeren

Edelen. In date den Ville July 1635 ende quitantie daer bij gaende. Dus de voors. II^{c} £". Kennelijk was de hofstede wel aan een grote opknapbeurt toe. De lezer(es) zal opmerken, dat de goederen van het Vrouwenklooster - evenals die van de kapittelen, e.d. - na de Hervorming in beheer waren gekomen bij de Utrechtse Staten. En nog iets: zou de zegswijze "op de Preekstoel" willen zeggen, dat de boerderij op een heuveltje stond? Of, dat de vorm van het perceel gronds, de 23 morgen dus, de vorm, de omtrek, van een preekstoel had? Dergelijke benamingen voor opvallende percelen zijn niet ongewoon (9).
In een acte van 23 september 1648, over het Natte Bos, wordt "De Preekstoel" terloops genoemd. Belangrijker is het charter van 17 februari 1699, o.m. de overdracht vermeldend aan Willem Adriaan van Nassau, heer van Odijk enz. - de bouwer van ons huidige Slot en eerste Heer van Zeist - van een "hoffstede, genaemt van oude tijden de Predik-Stoel, gelegen in desen Gerechte van Stoetwegen, met berg en schuur, groot een ende twintig mergen, soo wey- als bouwlandt, streckende van het Heetveldt op tot inde Zeystervaart, daar het Convent van 't Vrouwe Clooster boven ende de Blickenburchsesteeg beneden naest gelegen is, soo als de selve by de weduwe van Cornelis Henriksz. van Vilpen en den Schout Johan Damhoff gebruykt werdende" (in de marge staat bij deze namen, later geschreven: "nu Rijck Aerts").
Deze overdracht geschiedde namens de Staten van Utrecht door de rentmeester van de Ridderschap. De tweede Heer van Zeist, Lodewijk Adriaan, die dikwijls geldzorgen had, gaf bij acte van 26 maart 1718 voor een lening van ƒ 38.000,-- o.a. als onderpand "de Preekstoel", maar nu met 20 morgen land. Huurder was toen Rijck Aartse van Huystede (zie ook hierboven). Definitief wordt de boerderij verkocht door de derde Heer, Willem Adriaan; deze transporteert bij charter van 18

december 1745 aan de nieuwe Heer Cornelis Schellinger o.a. "De Preekstoel" met 10 morgen land, gelegen onder Stoetwegen, grenzende ten noordoosten aan de Arnhemse weg (=de Bovenweg. G.), ten noordwesten aan de halve "laan of steeg tegenover de molen van de hoffstede", ten zuidwesten aan de Blikkenborgsevaart. Enkele opmerkingen bij deze acte zijn wel gewenst: a) het latere Molenbos behoorde in 1745 - ten dele - dus nog bij "De Preekstoel"; b) de korenmolen aan de Molenweg blijkbaar ook; c) de noordwestelijke grens was niet meer de Blikkenburgsesteeg alias Blikkenburgerlaan, maar de toegangsweg tot de boerderij (vandaar de vermindering in bijbehorend grondbezit van 20 tot 10 morgen); d) de zuidwest-begrenzing bleef ongewijzigd, nl. de Zeister- of Blikkenburgsevaart.
In de volgende acten wordt de boerderij wel vermeld, maar gaat het meestal niet uitdrukkelijk over hofstede of huurders ervan. Een charter van 14 januari 1762 deelt mee, dat de vrijheer Cornelis Schellinger verklaart, voor zes jaren verhuurd te hebben - à ƒ 65,-- 's jaars - 3½ morgen weiland achter "De Preekstoel" aan molenaar Jasper van Maurik, toen in gebruik bij Jasper vnd. en zijn broer Pieter van Maurik.- Bij acte van 4 januari 1765 verklaart Schellinger, verhuurd te hebben voor zes jaren à ƒ 25,-- 's jaars aan Pieter van Maurik 2½ morgen weiland op "De Preekstoel".- Op 5 october 1767 deelt Schellinger per acte mee, de resterende huurtijd van 3½ morgen weiland achter "De Preekstoel" (in 1762 verhuurd aan Jasper van Maurik voor zes jaar) over te doen aan Bastiaan van Maurik, bakker.- Een acte van 26 september 1768 meldt de verkoop door Cornelis Schellinger en gade aan Maria Agnes, burggravin en gravin van Dohna, Zinzendorff, Pottendorff (de nieuwe Vrouwe van Zeist) van o.m. een huis en hofstede met 2 morgen land, geheten "De Predikstoel", met enig

land daaraan grenzend.- Namens de Heer van Zeist wordt bij acte van 6 maart 1770 aan Jan Enkelaar o.a. 2¼ morgen land achter "De Preekstoel" verhuurd en bij acte van 7 januari 1771 wordt voor acht jaren à ƒ 70,-- 's jaars, verhuurd aan Bastiaan van Maurik 3½ morgen weiland achter "De Preekstoel", al in gebruik bij de huurder.- De Vrijvrouwe van Zeist verhuurt bij acte van 30 juli 1781 aan Joost Stoet te Harmelen o.a. de molen en 4 morgen land op "De Preekstoel", achter het elzenbosje, toenmaals in gebruik bij Dirk van Amerongen.- In een acte van 19 april 1796 wordt voor zes jaren aan Seeger Bruinis Schouten 2 morgen land bij "De Preekstoel", al in gebruik bij de huurder, verhuurd.- En bij acte van 11 november 1797 wordt o.m. weer 4 morgen land op "De Preekstoel" verhuurd aan Maas Versteeg, de gebruiker ervan.- Merkwaardig is in deze acten, dat de daarin genoemde personen allen iets te maken hadden met de molen aan de Molenweg, vnl. als molenaar. Er was dus kennelijk een band tussen die molen en onze boerderij, zoals al in 1745 werd meegedeeld (10). Op 24 december 1816 stierf Johannes van Laer, heer van Zeist. In zijn testament van 1817 lezen wij o.a., dat betaald is "voor respective aanleggingen van Hakhout aan de particuliere goederen van den Heere overledene, alsse: twee morgen op de Hofsteede de Predikstoel,.....". En verderop onder de diverse bezittingen: "Een hofsteede met twee morgen zoo Bosch als Bouwland, genaamd den Preekstoel, gelegen onder Zeyst, aan de Steeg, tegenover de molen. Drie Kampen Weiland, groot ruim acht morgen, gelegen onder Zeyst, aan de Hofstede, genaamd de Predikstoel".
Als in mei 1818 een deel van het bezit van wijlen Van Laer wordt verkocht, staat in het veilingboekje bij perceel 5 (11): "Een Huizinge onder een Dak, in vijf Wooningen verdeeld, genaamd den Predikstoel, genummerd 12, met deszelfs Tuinen en Moesland, strekkende van het Voetpad van den Bunzing

tot de Eike Wal, tusschen de Bouwlanden van den Bunzing en de Predikstoel gelegen. Verhuurd aan Hendrik van Dijk,Jacobus Verboekend, Jacobus van den Brink, Dirk Gussekloe en Joseph Lintson, tot den 1 November 1818". In de marge werden de jaarlijkse lasten getaxeerd op ƒ 16,--, 94 st. en de dito revenuen aan huur van de vijf genoemde personen op ƒ 145,-- 60 st.
Met inkt is er bij geschreven: "Inzet ƒ 1.050,-- Zamen met No. 4 (= perceel de Bunsing.G.) ƒ 7.100,-- + ƒ 1.050,-- = ƒ 8.150,--. Verk.k. (osten) ƒ 1.100,-- (totaal ƒ 9.250,--)". Koper was blijkbaar Mr. Otto van Romondt.
Waarschijnlijk is na de verkoping de boerderij afgebroken; in elk geval verrees in 1819 dicht bij of op die plek het fraaie buiten "Schoonoord", eigendom van Van Romondt en ca. 1829 afgebeeld door M. Mourot. Maar hier begint een nieuw chapiter; "De Preekstoel" is - na enige eeuwen bestaan te hebben - verdwenen in het duister der historie.

Dr. K.W. Galis.

Noten:

(1) Prof. Dr. J.Ph. de Monté verLoren:"De geschiedenis van de Zeister Dorpsstraat". Zeist. 1953; pag. 6.
G.J. Uitman: "De Blauwe Schorteldoek en De Preekstoel". Nieuwe Zeister Crt. 1953.
(2) Ph.J.C.G. van Hinsbergen, e.a.: "Bronnen voor de geschiedenis van Zeist." Assen. 1967; dl. II, pag. 130, 132.
(3) Gerrit Aertsz. was niet de eerste de beste. In 1543 pachtte hij bv. de "excijsen" van Zeist - toebehorende aan Keizer Karel V - voor 35 pond (Bronnen, II, pag, 51).
(4) Bronnen, II, pag. 201.
(5) Id., II, pag. 329, 256.

(6) Id., I, pag. 260, 286.
(7) Id., II, pag.272.
(8) Brief van Mr. P.H. Damsté van 31-12-1962.
(9) Vgl. de veldnamen "de tip" (spits toelopend stuk land) en "de scheer" (=schaar, wegens een heg in de vorm van een schaar, vroeger op dat perceel) onder Aalst bij Eindhoven. Tijds. Kon.Ned.Aardr.Gen., 55, 1938; pag. 923. - De naam "de fok" voor een driehoekig stuk land bij/of in Dokkum, Heerenveen, Giekerk, enz. (men woont op de Fok). In de gemeente Rinsumageest bestonden in 1543 de veldnamen "de zwaluwstaart" en "de bijl", zo genoemd naar de vorm van de percelen. Ook nu nog vindt men er "de bijl" en "de bijlsteel". Leeuwarder Crt., 18/6 en 2/7 1932,5e en 3e blad en idem, 4/11 1933, 3e blad.
(10) Zie ook K.W. Galis:"Zeister Molens". Bulletin Van de Poll-stichting, 1, 1971; afl. 2, pag. 15 en 16.
(11) "Memorie of gedetailleerde omschrijving eener vrijwillige en aanzienelijke veiling van Vaste Goederen, gelegen onder de gemeente van Zeyst, ...", op 15 mei 1818; pag. 27.

De gegevens voor dit artikel bevinden zich in het Recht.archief Zeist, 1261, in het Utrechtse R.A. en in het archief van de Van de Poll-stichting te Zeist.

Zeist in 1872 (1).

Waarom dat jaar ?

Waarom juist nu een terugblik op Zeist van precies een eeuw geleden ? Omdat de eerste topografische kaart van 1872 dateert.Als men deze kaart bekijkt, ziet men veel bos, veel cultuurgrond en weinig bebouwing. Natuurlijk vertel ik hiermee niets nieuws, want kaarten geven een beeld van menselijk

leven en dat leven beweegt gestadig in de richting van bevolkingsgroei, die - hoezeer het ook te betreuren valt - de natuur noodzakelijkerwijs overal terugdringt. In 1872 telde Zeist ongeveer 5500 inwoners, die echter - veel meer dan thans - verspreid woonden over de oppervlakte van een grote gemeente, zodat de dorpskern van Zeist niet meer dan de helft van dit aantal inwoners zal hebben geteld.

Het oude Zeist.

Zeist is ontstaan aan de beide dorpsstraten, of liever: aan de oude "steenstraat", die in vroeger eeuwen één geheel vormde, nog niet onderbroken door het Rond, want dat is een creatie van "het kasteel" geweest. Dat kasteel ontstond in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het omvatte behalve de hoge heerlijkheid over het dorp Zeist tevens een uitgestrekt gecultiveerd bosgebied met gezichtslanen. Dichtbij het kasteel ontstonden, met steun van de Heer van Zeist, in de achttiende eeuw de gebouwen van de Broedergemeente, en wel tussen het kasteel en de beide dorpsstraten.
Op deze wijze wordt het begrijpelijk, dat de bebouwde kom van Zeist zelf zich moest uitbreiden ten noorden van die dorpsstraten en dan bij voorkeur niet midden in de lusthof van de heer. Vooral in het noorden strekte zich het bosterrein kilometers ver uit. Op oude kaarten heet dit terrein Valkenpad. Wellicht heeft die naam betrekking op het middenpad en werd daar de valkenjacht beoefend.
Het is dus niet verwonderlijk, dat de oudste uitbreidingen optraden niet zozeer langs de Slotlaan en naaste omgeving, maar terzijde daarvan, dus langs de Voorheuvel enerzijds en langs Krullelaan en Nooitgedagt aan de andere kant. Omstreeks 1850 was naast de dorpsstraten de Voorheuvel de

enige aan beide kanten volgebouwde woonstraat. Als ik nu met u door het Zeist van 1872 ga wandelen, neem ik daarbij echter aan, dat de Maurikstraat, de Jufferstraat en de Hartesteeg met de beide dorpsstraten één bebouwd geheel vormden.

Noordwestwaarts.

Wij beginnen onze tocht op de Montaubanstraat. Die was er reeds lang, maar er staan nog bijna geen huizen. Op de markt verandert het toneel. Aan de noordkant van de Oudarnhemseweg en de Eerste Hogeweg staan reeds verscheidene woningen. De Voorheuvel is aan beide zijden bebouwd, evenals de Achterheuvel, nu Emmastraat geheten. Ook de verbinding tussen die beide, de Heuveldwarsstraat. Maar nog niet de Jagerlaan. Op de hoek van Voorheuvel en Jagerlaan is de in 1867 afgebrande molen "De Hoop" verdwenen om plaats te maken voor het nog bestaande bouwsel voorbij het oude kerkhof. De tol is op die plaats nog wel aanwezig.- Ten oosten van het beschreven traject is alles nog natuur en bos, behalve dan het Weeshuis. Het kindertehuis Bethanië was er nog niet. Het Wilhelminapark met zijn vijver komt eerst voor op de topografische kaart van 1885.

Noordoostwaarts.

Laten wij ons nu naar de oostkant van het dorp begeven. De villa Choisy, kort na 1910 afgebroken, prijkt reeds tussen de Hogeweg en de Woudenbergseweg. Daartegenover ziet men aanduidingen, die reeds betrekking kunnen hebben op de bewaarschool en het huis Ten Bosch. De Donkerelaan tegenover het Walkartpark vertoont ook reeds een vrij aaneengesloten bebouwing. Van de Herenlaan ontbreekt nog elk spoor. Wat betreft de Tweede Hogeweg, daar staan alleen woningen aan de noordzijde en wel voorbij de diepe tuin van Choisy, die zich waarschijnlijk tot de huidige

gelijknamige weg heeft uitgestrekt. Op dit terrein is later de Openbare Leeszaal verrezen. Eén der oude hekken van Choisy kan men nog aantreffen naast de winkel van Van den Bosch.
De Krullelaan was alleen bebouwd aan de westkant, hetgeen men aan de tegenwoordige huizen nog heel goed kan zien. Over de Woudenbergseweg heen toonde de Krullelaan enige bebouwing aan de oostzijde. Tot de bebouwde gedeelten moet men ook rekenen de percelen ten zuiden van de Woudenbergseweg tussen Choisyweg en Krullelaan. Het oude ziekenhuis zal er pas later komen.- Wat Nooitgedagt betreft, hier stonden alleen woningen aan de Driebergse kant. De Laan van Beek en Royen vertoont reeds de bebouwing aan de westzijde. Hiermee is onze tocht door de dorpskern van 1872 geëindigd.

In een volgend artikel hoop ik u nogmaals mee te nemen naar het Zeist van 1872, maar dan niet naar de dorpskern, maar naar allerlei verspreide punten in deze grote gemeente.

Mr.Dr.H. Emmer.

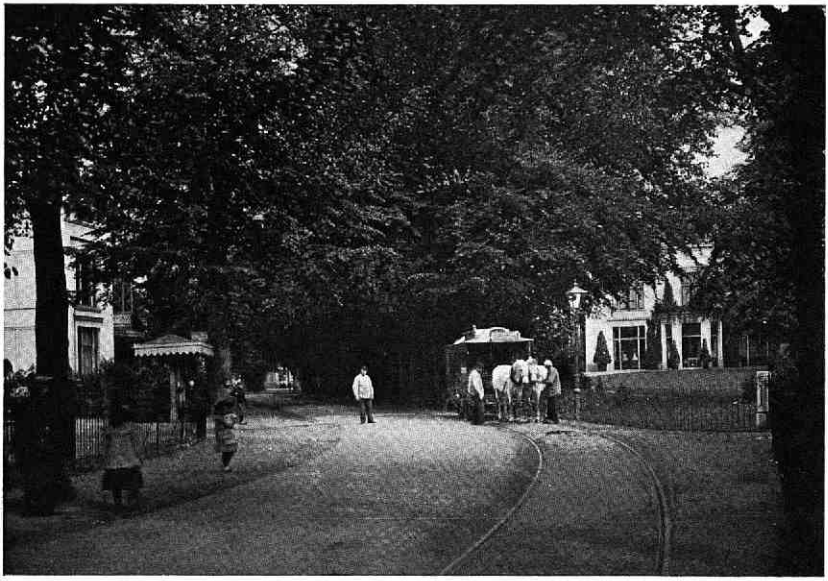

Paardetram en tramhalte op de Utrechtseweg bij Beeklust (Bartimeus) ± 1905

L.S.

Ditmaal wordt ons Bulletin geopend met een artikel van de heer D.R. Klootwijk, uit Bunnik, die in het orgaan van de buur-vereniging, de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek", - n.l. in 6e jrg. 1972, nr. 2 - een interessante bijdrage plaatste, welke ook voor ons van belang is. De auteur en redacteur hr. Graafhuis gaven dadelijk toestemming, dit artikel in ons kwartaalblad over te nemen, toen hun dat werd verzocht. Daarvoor onze oprechte dank.

De Zeisteroever in de Middeleeuwen.

Poging tot een nadere plaatsbepaling van dit gebied.

De naam "Zeisteroever", soms geschreven als Zeisterscore of Zeisterschoer, komt in Middeleeuwse bronnen talrijke malen voor. We vonden hem voor de eerste keer in 1236, toen in een charter van het kapittel van St. Jan te Utrecht gesproken werd over: "duodecim jugera, sita in Seisterover" (1). Maar de naam is waarschijnlijk ouder, aangezien de plaatsnaam Zeist al in de eerste helft van de 9e eeuw bekend was.
De samenstelling met -oever duidt op een strook land, begeleid door een waterloop van enige omvang. Dat kan in deze omgeving alleen de Rijn of een tak ervan zijn. In talrijke akten omtrent de Zeisteroever wordt trouwens gesproken over de "Oever Rijn". Men zoekt de naam Zeisteroever tevergeefs op onze moderne kaarten, maar men neemt gewoonlijk aan, dat er in de Middeleeuwen een gebied mee bedoeld werd dat zich, ten noorden van de tegenwoordige Kromme Rijn, uitstrekte van Rijnauwen tot de Tolakkerlaan. Inderdaad behoorde dit gebied tot de Zeisteroever. Dat die zich uitstrekte tot bij Rijnauwen blijkt uit het Manuaal van het morgengeld in het Overkwartier van Utrecht uit 1470. Daar wordt als bezit van de Abdij Oostbroek onder het

hoofd "Seijsterover" vermeld: "Item dese zes mergen staen betaelt in Melisweert ende heet bezuitten lant ende leyt gemeen mit Renouwen" (2). De zuid- en de noordgrens van bovengenoemd gebied worden in de oorkonden meestal aangegeven door waterlopen, die we onder meerdere namen leren kennen. Zo vinden we in een staat van jaarlijkse inkomsten en uitgaven van de Abdij Oostbroek uit 1580: "vier margen landts leggende op Zeysteroever, streckende uuyt den Crommen Rijn tot in Biscops weteringe toe" (3). En vrij zeker zijn het dezelfde wateren die we tegenkomen in een charter van de Abdij van St. Paulus te Utrecht, gedateerd 29 febr. 1512, waar we lezen: "die rechte helfte van acht mergen lants gelegen op Zeysterover.......... opstreckende uyten Oever Rijn na den Ontlantschen weteringhe" (4). Ontlantsche wijst op de toestand van het land ter plaatse; het is slecht land. Bovengenoemd gebied, dat het westelijk deel van het thans opgeheven Waterschap van de Bisschopsweteríng vormde, lag in de Middeleeuwen geheel in: "perrochia de Seyst" (5).

Vreemd doet het aan, dat een gebied met de naam Zeisteroever zo ver van Zeist zelf zou liggen. Men zou verwachten, dat dit gebied direct bij de woonplaats Zeist begon. Uit het aanwezige bronnenmateriaal blijkt dat dit laatste inderdaad het geval was. We zullen verderop duidelijk pogen te maken, dat de naam Zeisteroever in het verleden ook gebruikt werd voor het gebied vanaf de Tolakkerlaan tot aan de Kerkhoogte van Zeist. En daarna trachten om de Rijntak die langs dit gedeelte van de Zeisteroever liep, en nu verdwenen is, voorzichtig te reconstrueren in zijn vroegere loop.

Dat het hierboven besproken gebied tussen Rijnauwen en de Tolakkerlaan niet de gehele middeleeuwse Zeisteroever kan zijn blijkt al uit de grootte ervan. Dit gebied meet maar ruim 200 morgen, terwijl als grootte van de Zeisteroever in de Middeleeuwen

steeds 302 morgen genoemd wordt (6). Hierbij dient men te bedenken, dat dit "goede mergen" zijn. Het onland is hier dus niet bij inbegrepen. Dat dit wel op de Zeisteroever voorkwam kan blijken uit een charter van 1394 waarin gesproken wordt over: "een stucke lands ..... op Zeijsterover ..... daer in dat onlant onse lieve Here van Utrecht boven naest gheiant is", en uit ..... posten voor nieuw aangemaakt land in het Manuaal voor het Oudschildgeld van 1600. Als we daarenboven de Cameraar van de Lekdijk voor dit gebied horen klagen over "die meenichte van den gheestlichen, edelen ende anderen, die overhoeven ende achtergehouden ofte verzwegen morgenthalen hebben", dan menen we de werkelijke grootte van de Zeisteroever te mogen stellen op een kleine 400 morgen. Aardig vergelijkingsmateriaal verschaft ons het naast de Zeisteroever gelegen gebied Stoetwegen, waarvoor dezelfde omstandigheden golden. Terwijl dit steeds vermeld wordt als zijnde 570 morgen groot, blijkt de werkelijke grootte 100 morgen meer te bedragen.
Uit het bovenstaande volgt dat we, naast het boven besproken gedeelte elders nog een deel van de Zeisteroever moeten zien te vinden. Daarop wijst ook een stuk in het Gemeente-archief van Utrecht. Het betreft een rekening uit 1427 (7). De stad beleeft dan een hevige strijd om de bisschopszetel tussen Rudolf van Diepholt en Sweder van Kuilenburg. Als de eerste de strijd wint, maakt hij zijn tegenstander het leven zuur door de familieburcht van diens geslacht te gaan belegeren. In de genoemde rekening maakt de stad Utrecht melding van kosten, gemaakt voor de aanleg van een "blochuus" bij de stad Kuilenburg en voor reizen in dit verband gedaan. We lezen daar: "Dit is de reise tot Seisteroever doe men de sceep wagende die men na der Eem voerde".- "De pynres van der oever eynde". Hier volgen de namen van een aantal mannen en de betaalde vergoeding. Daarna: "Van derselver reise van Seister-

oever". - "Pynris van der neder eynde". Hier volgt een lijst met een even groot aantal andere namen en hun vergoeding.
Terwijl met "oever eynde" vrij zeker het bekende deel van de Zeisteroever ten N. van de tegenwoordige Kromme Rijn bedoeld wordt, slaat "neder eynde" duidelijk op een stuk van de Zeisteroever, waar reeds in 1427 geen belangrijk water meer langs stroomde.
In welke richting moeten we, uitgaande van de Tolakkerlaan, dat ontbrekende stuk van de Zeisteroever nu gaan zoeken? Een aanwijzing verschaft ons de lijst van in leen gegeven goederen van de Abdij van St. Paulus te Utrecht (ca. 1320) (8). Daarin wordt vermeld: "Dit sijn die goede die de van Lochorst van den goedshuse van Sente Pouwels houden ..... ende Zeysterover alsoe vele als uut Heze roert". De naam Heze komen we vaak tegen in Middeleeuwse oorkonden. Het was een vrij uitgestrekt gebied van zand, veen en wildernis, in hoofdzaak gelegen ten O. van de tegenwoordige Utrechtse en ten N. van de Amersfoortse weg. Op oude topografische kaarten komt de naam nog voor tussen Maartensdijk en Soest.
Zeisteroever "alsoe vele als uut Heze roert" wijst ons dus bij het zoeken naar het ontbrekende stuk Zeisteroever in de richting van de zandige Utrechtse heuvelrug. Dat doen ook de lotgevallen van een klein stuk land dat we vele malen tegenkwamen en dat, na een gebruik van enkele eeuwen, in verloop van korte tijd onbruikbaar geworden blijkt te zijn. Over dit stuk land vinden we in de Blaffard van de ontvangsten der Domeinen op 1556: "Gerijt van Groenenberch van Haecxlandt, is genoempt Haex virdel, leyt op t'Ouver ..... thins 4 d".
Maar reeds in 1564 staat er: "Gherit van Groenenborch van Haecxlandt, t' welck mit sandt is bestoven ende desolaet, ... ergo hier nyet" (9).
Een zo snel onbruikbaar worden kan alleen verklaard worden als dit land vlak bij grote hoeveel-

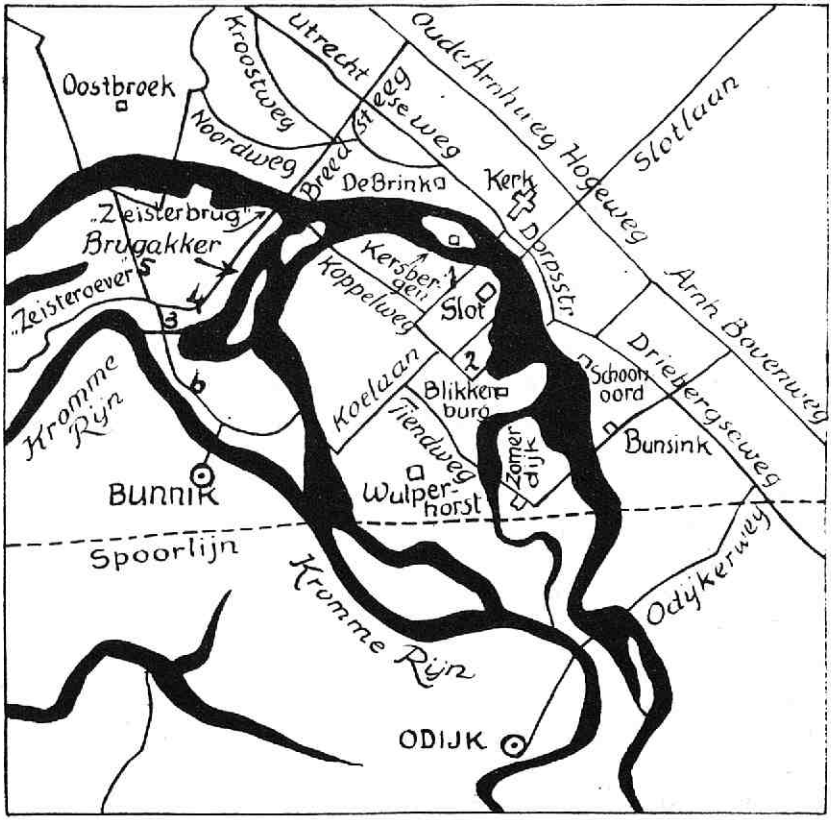

Bodemkundig kaartje van Zeist met diverse voormalige Rijnarmen. Men ziet hierop o.a. de Brugakker, de Zeisterbrug en de Breesteeg.

1. Waterigeweg, 2. Blikkenburgerlaan, 3. Kouwenhovense wetering, 4. Vinkenbuurt, 5. Tolakkerlaan, 6. "Kibbruggerwech". N.B. De "oude" Blikkenburg lag dichter bij het Slot.

---

heden stuifzand lag. "Haex virdel, op t'Ouver" zal vrij zeker gelegen hebben in de buurt van de zandgronden van de Heuvelrug.
Uit het voorgaande volgt, dat een deel van de Zeisteroever lag ten N. van de tegenwoordige Kromme Rijn en dat het andere gedeelte gezocht moet wor-

den in de richting van de Heuvelrug. We zullen nu eerst proberen om, uitgaande van de Tolakkerlaan, de globale ligging van het gezochte stuk Zeisteroever aan te geven aan de hand van enkele vaste punten. Bij de bespreking van de begeleidende Rijntak zal dan een poging gedaan worden om het betrokken gebied nader te begrenzen.
Het eerste vaste punt verschaft ons het Archief van de Kleine Kamer van het Kapittel van St. Pieter te Utrecht. Drie eeuwen lang vermelden de rekeningen van deze Kleine Kamer de pacht van een stuk land op Zeisteroever, groot een morgen. Uit de lange rij gegevens betreffende dit stuk land zullen we er twee uitlichten. Met behulp van deze twee is het mogelijk de ligging van dit land volkomen nauwkeurig aan te geven. Het ligt er vandaag nog net zo als in de Middeleeuwen. In de rekeningen over 1495 e.v. wordt vermeld, dat Willem van Backerweerde een gouden Reynaldus gulden betaalt voor de erfpacht van een stuk land op Zeisteroever (10). Dit land had Willem van Backerweerde in erfpacht gekregen bij akte van 26 februari 1480 (11). Prachtig duidelijk geeft die akte de ligging van het land aan. We citeren het begin ervan:
"Wij decken ende capiteli der kercken Sint Peters t'Utrecht doen kondt ende kenlick allen luden, dat wij in enen ewygen erffpacht gegeven ende gegeven hebben, gunnen ende geven mit desen onssen brieve den eerbaeren heren Willem van Baekerweerde, onsen mede capittelaer canonick, onsser kercken voirs. erve houdende enen mergen landts, soe groet ende cleyne hij gelegen is in den kerspell van Zeyst, streckende oestwaerts mit enen hoeck van den lande voirs. aen enen heerwech geheyten Brughacker, noirtwaerts aen den heerwech die van desen Brughackerwech voirs. westwaerts op loopt tot Utrecht waert, geheyten Koutijs, ende voirt aen die westzijde den heerwech geheyten Kibbruggerwech die zuytwaerts op loopt, ende aen die

zuytzijde van desen lande langes aen streckende Kouwenhovenre weteringe. Te hebben ende te gebruycken jaerlicx ende alle jaer voir enen goeden gouden Reynaldus gulden .....".

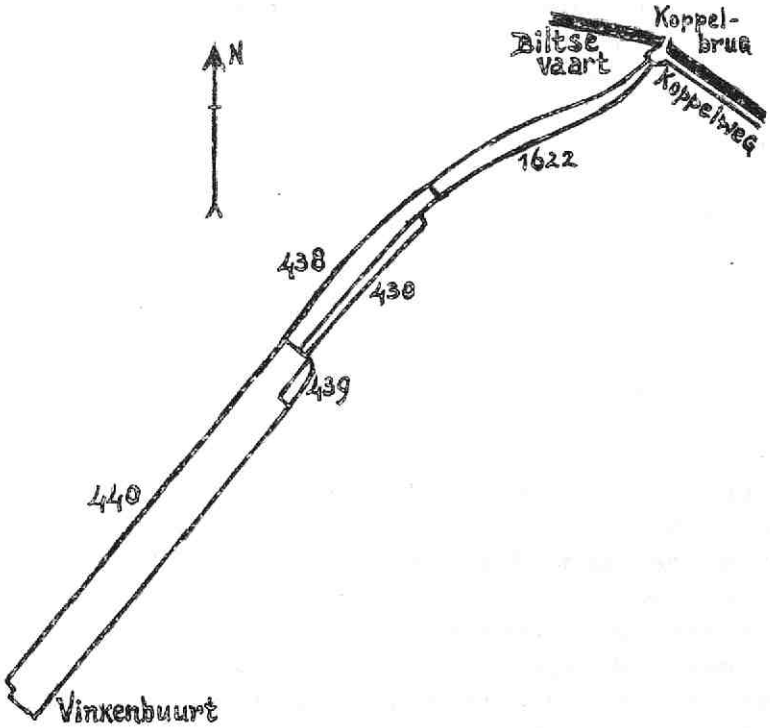

De Brugakker te Zeist circa 1960 (sectie G, nrs. 1622, 430, 438, 439, 440).

Dit stuk ligt aan het eind van de Grote Laan te Bunnik. Het is de punt van het landgoed de Nienhof, kadastraal Sectie A, nr. 19 en daarvan de noordelijke helft. De begrenzingen, genoemd in bovenstaande akte, zijn alle nog aanwezig en duidelijk herkenbaar in het terrein. De ligging van de Brugakkerweg is indertijd bepaald door Prof. van Iter-

son (12). De weg liep van de Koppelbrug te Zeist naar de Vinkenbuurt. Het betrokken stuk land lag met de oosthoek bij de Vinkenbuurt tegen de Brugakkerweg aan. De "heerwech die westwaerts op loopt tot Utrecht waert, geheyten Koutijs" is de weg langs de Rijnsoever. Aan de westzijde van het land lag "de heerwech geheyten Kibbruggerwech". Dat is de tegenwoordige Grote Laan. Op de interessante naam van deze oude weg hopen we later terug te komen.
Voorlopig trekt het water aan de zuidzijde van het land, "Kouwenhovenre weteringe", op de eerste plaats onze aandacht. Langs het stuk land lijkt dit water nu een kaarsrechte, diepgelegen, gegraven sloot. Naar het O., richting Zeist, sluit daar een smal, maar duidelijk natuurlijk, water op aan. Ditzelfde is het geval aan de andere zijde van de Grote Laan, waar een eveneens natuurlijk water westwaarts voor de verbinding met de tegenwoordige Kromme Rijn zorgt. Dit geheel vormt "Kouwenhovenre weteringe", waarvan het middendeel, indertijd dichtgeslibd, een aantal jaren geleden weer is uitgegraven tot genoemde diepe sloot. Dit ter afwatering van de tegenwoordige Haksweteringe. Deze "Kouwenhovenre weteringe" vormde hier de zuidgrens van de Zeisteroever. We komen later op dit water terug, want het is een gedeelte van de verdwenen Rijntak.
Uit de geschetste situatie valt af te leiden, dat het stuk land aan de andere zijde, de westzijde van de Grote Laan, dus gelegen tussen Kromme Rijn, Grote Laan en de uitmonding van "Kouwenhovenre weteringe", eveneens tot de Zeisteroever behoorde. We hebben hier dan de aansluiting van het bekende stuk Zeisteroever met het gezochte deel van dit gebied. In vroeger tijd liep de parochiegrens van Zeist geheel langs de besproken wetering in dit gebied. Nu behoort het stuk land van de Kleine Kamer tot de gemeente Bunnik. De grens van deze gemeente springt daar nu, anders dan vroeger, als een driehoek naar het Noorden.

Het tweede vaste punt voor de bepaling van de ligging van de Zeisteroever wordt ons verschaft door de oorkonden omtrent de Bisschopshoeve te Zeist. Deze hofstede diende als administratief centrum voor een groot gebied. Hier konden de bewoners van dat gebied hun verplichtingen in geld en natura die ze tegenover de Bisschop hadden nakomen. Bewoners van 't Goy en Bunnik, van Maarsen en Breukelen, van Maarn, Leusden en Rhenen en talrijke andere dorpen betaalden hier hun tijns of pacht, hun strooielgeld als vergoeding voor het verlof stalstrooisel uit 's bisschops wildernis te mogen steken, hun varkens en zandhamelen als vergoeding voor het welderecht in die wildernis.
De Utrechtse Bisschop had in Zeist maar één hoeve die als Bisschopshof wordt aangeduid. Dit valt op te maken uit een schenking van een oppervlakte veen door bisschop Guy in 1308 aan het Vrouwenklooster te De Bilt, waarbij de nonnen verplicht werden tot een jaarlijkse betaling: "in onsen hof tot Zeyst" (13). En ook uit een charter uit 1453, waarbij de Bisschop van Utrecht aan Gerit van Zuylen van Bliekenborch verpacht: "ene hove landts gehieten des Bisschops hove, gelegen in den Kerspell van Seyst" (14). De nauwkeurige ligging van deze hof blijkt uit een charter van 1443, waarbij de Bisschop verpacht: "den hof tot Zeyst aen den Brenck" (15). Deze Brenck lag toentertijd waar hij nu nog ligt, zoals ons duidelijk wordt uit een pachtovereenkomst van een stuk land: "aen den Brinck beneden de Croosterwech naistgelant" (16).
Deze Bisschopshof aan de Brenk lag op Zeisteroever. Dit blijkt uit de restantlijst van het morgengeld over 1440 en het Manuaal van het morgengeld over 1470, die beiden onder het hoofd "Zeysteroever" vermelden: "Item here Jan van Rijnesse des bisscops hoeve" (17). Dat de Bisschop inderdaad op Zeisteroever een hoeve in bezit had, wordt bevestigd door een lijst van leenmannen van het Stichtt.

Daar wordt in 1382 vermeld, dat Jkvr. Mechtelt Emontsdr. van Brakel van de Bisschop "een hoeve lants, gheleghen op Seysteroever" in leen houdt, "daert convent van Oestbroec boven naest ghelant is ende beneden een hoeve lants, die her Jan van Renesse van den ghestichte in pacht hout" (18). Deze oude Bisschopshof op de Zeisteroever zal waarschijnlijk dicht bij de Rijn gelegen hebben. Dit ten bate van het transport van de vele goederen die in vroeger tijd in natura op de hof werden ingeleverd en waar de Bisschop met zijn huishouding in Utrecht zo'n behoefte aan had.
We hebben tot nu toe ontdekt, dat de Zeisteroever zich uitstrekte van Rijnauwen tot aan de Brenk. Nu willen we nog pogen aan te tonen, dat de Zeisteroever doorliep tot bij de Kerkhoogte van Zeist. Daarvoor gaan we aandacht besteden aan de naam Scorrenbosch. Het voorste deel van de naam Scorrenbosch, soms geschreven als score of schoere, komt ook voor in de naam Zeisterscore. Het betekent oever en Scorrenbosch duidt dus aan "bos op de oever" of "oeverbos". Waarbij we bij het woord bos moeten denken aan de middeleeuwse betekenis van riet- of griendvegetatie.
Om de ligging van dit middeleeuwse Scorrenbosch te leren kennen, moeten we ons verdiepen in de situatie in het gebied, dat omgrensd werd door de beide Dorpsstraten, de Blikkenburgerlaan en de Waterigeweg. Direct langs de Dorpsstraten en aan beide zijden ervan strekte zich toentertijd het goed "de Zeisterstraat" uit, ongeveer vanaf de Molenweg tot bij de Zeister Kerk (19). Ten westen daarvan lag het riddergoed "de Blikkenburg", dat zich vanaf de Blikkenburgerlaan uitstrekte in de richting van het Zeister Slot, ongeveer op de plaats waar de gemeente Zeist de laatste nieuwe sportvelden aanlegt. Over dit Blikkenburg zegt een oorkonde uit 1368: "Item her Vrederic van Zulen dat hus ende hofstede gheheyten Blikenborch mit 20 mergen lands, alsoe als die ghelegen sijn in heren Peters gherichte

Uten Hamme (= Stoetwegen), daer die nonnen van Vrouwencloester boven naest ghelant sijn en die papelic provende tot Zeijst ende Scorrenbosch beneden" (20). Bovenbedoeld land van het Vrouwenklooster lag bij het lyceum Schoonoord (21). De "papelic provende tot Zeijst ende Scorrenbosch" lagen aan de andere kant van de Blikkenburg, in de buurt van de Waterigeweg dus. De ligging van de "papelic provende", de goederen, behorende tot de pastorie van Zeist, is nauwkeurig bekend. We lezen in een register uit 1580: "In den eersten tot die voorn pastorie zijn 21 mergen landts, d'een helfte veenich oft morassisch weylandt, d'ander helfte hooch saver eerdich zaetlandt, t'samen aen malcanderen aen een stuck, leggende in Zeyst, met den oosteynde streckende aen Joncher Bartholomeus van de Waels landt (= de Zeisterstraat), ende met den westeynde streckende aen den ouden zal. Jan Herbertsz hoeve (= Cockerdshoeve), ...zuydwaerts streckende bij lancx die Voecht van Rijnevelts landen (= de Blikkenburg), ... ende noortwaerts bij lancx der Waterigen Wech" (22). Dit pastorieland lag rondom het tegenwoordige Slot (23). Dat "zal. Jan Herbertsz. hoeve" of Cockerdshoeve ten westen van de pastoriegoederen lag, blijkt ook uit een oorkonde van 1438, waar we lezen: "Jacob van Zulen van Bliekenborch gheeft over Gherit van Zulen sijn brueder, 14 mergen landts ghenoemt Kockarts hoeve, daer oestwerdts naest ghelant is die papelike provende tot Zeyst" (24).
Uit het bovenstaande blijkt, dat het pastorieland langs de Waterigeweg lag en aan de ene kant door Cockerdshoeve en aan de andere kant door Scorrenbosch begrensd werd. Aangezien eerstgenoemde hoeve aan de westkant lag, moet Scorrenbosch ten O. van het pastorieland gezocht worden. Dat betekent dus: tussen het Slot en de Kerk, langs de Waterigeweg. Zoals we hieronder hopen aan te tonen is de "helfte veenich oft morassisch weylandt", dat deel uitmaakte van de pastoriegoederen, vrijwel zeker het restant van de Rijntak langs de Zeisterveer. Scorrenbosch

heeft dan aan de rechterzijde van die rivierloop gelegen en vormde hier het begin van het gebied van de Zeisteroever. Dit zou betekenen, dat het goed "de Zeisterstraat" bij de Kerkhoogte direct overging in het gebied van "de Zeisteroever". In dit verband mogen we erop wijzen, dat de situatie voor de Zeister Kerk vroeger geheel anders was dan nu. De weg liep achter de Kerk om en voor de kerk moet toentertijd een moerassige streek met griendbegroeiing geweest zijn. Op de kaart van Cristiaan sGrooten (ca. 1560) valt daar trouwens nog een restant van een water te bespeuren (25).

Wordt vervolgd.

D.R. Klootwijk.

Noten:
Aangezien vrijwel alle gebruikte bronnen te vinden zijn in de voortreffelijke uitgave van de Van de Poll-stichting: "Bronnen voor de Geschiedenis van Zeist", wordt in hoofdzaak daarnaar verwezen. De aanduiding zal zijn: B. Z., gevolgd door een deel en bladzijde.
(1) B.Z.,dl.I,bl.20. Het betreft hier dus 12 morgen (± 10 ha), gelegen op Zeisteroever. -
(2) B.Z.,dl.I,bl.289. - (3) B.Z.,dl.II,bl.165. -
(4) B.Z.,dl.I,bl.406. - (5) Mr.S.Muller.Hzn. in Kerkel.Indeeling omstreeks 1550. Bisdom Utrecht. Toelichting bij de Geschiedkundige Atlas van Ned. vergist zich hier bij de omschrijving van Bunnic en Zeist. - (6) B.Z., dl.II,bl.17 en 37. - (7) B.Z., dl.I,bl.183. - (8) B.Z.,dl.I,bl.487. - (9) B.Z., dl.II,bl.90 en 120. - (10) B.Z.,dl.I,bl.356. -
(11) B.Z.,dl.I,bl.324. - (12) Lezing V.d.Poll-stichting, 26 april 1960. In druk verschenen. -
(13) B.Z., dl.I,bl.28. - (14) B.Z.,dl.I,bl.233. -
(15) B.Z.,dl.I,bl.222. - (16) B.Z.,dl.II,bl.110. -
(17) B.Z.,dl.I,bl.217 en 288. - (18) B.Z.,dl.I, bl.96. - (19) Lezing V.d.Poll-stichting, 20 mei 1953 door Dr.J.Ph.de Monté verLoren. In druk ver-

schenen. - (20) B.Z.,dl.I,bl.63. - (21) Kaart Com. v.Berck.Inv.arch.Kap.van St.Pieter te Utrecht, nr. 555. - (22) B.Z.,dl.II,bl.171. - (23) Zie (19). - (24) B.Z.,dl.I,bl.211. - (25) Zie B.Z., dl.I, afl. 4.

Lezing.

In de congreszaal van het Slot werd op 21 april j.l., des avonds, namens onze Stichting een lezing gegeven. Na opening door de voorzitter, Mr. Dr. Stolk, vertelde jhr. H.W.M. van der Wijck aan de hand van fraaie zwart-wit- en kleurendia's het een en ander over de onbeschermde Nederlandse buitenplaatsen. Dat wil zeggen: de landhuizen, de gebouwen, zijn meestal wettelijk beschermde, historische, monumenten. Doch zij worden gezien als aparte, geïsoleerde, objecten en de hen omringende parken worden vergeten, zijn in feite onbeschermd, al zou dit volgens de Monumentenwet wel mogelijk zijn. Als over een buitenplaats wordt gesproken, denkt men veelal slechts aan herenhuis, stallen, e.d.; maar deze opstallen zijn verweven met hun omgeving, met het park, met het landschap. Dat ziet men nog zo mooi op oude gravures en plattegronden.
Onze welvarende voorouders hadden in de 16e en 17e eeuw hun zomerverblijf in een apart - wat luxueuzer - deel van één van hun boerderijen (zoals b.v. in de "Eenhoorn" in de Beemster) of in een tegen zo'n boerderij aangebouwd herenhuis (vgl. de "Jan Schillemansstede" uit Oud-Beijerland; in het Arnhemse Openluchtmuseum). Eerst na de oorlog van 1672 dringen hier de Franse en Italiaanse invloeden op het gebied van buitenplaats-bouw en tuinen-aanleg goed door, maar toch wel verhollandst. De Nederlandse buitenplaatsen hebben een meer statisch karakter. Vorenstaande werd toegelicht met dia's van buitenplaatsen of kastelen, zoals die van Linschoten, Zeist, Breukelen ("Nijenrode"), Houten ("Heemstede"), Overveen ("Elswout"), Delden ("Twickel"), enz.

Enkele eeuwen geleden toonden vele tuinen, in Le Nôtre- of andere stijl, nog de fraaie lanen in lengte- of dwars-as, zoals deze - zij het niet ongeschonden - nog in Zeist te zien zijn in Achter (of Koe-)laan en Voor- (of Slot-)laan en bij "Heemstede". Wegenaanleg en bebouwing bedreigen al dit schoons. Uitvoerig werd stil gestaan bij de geschiedenis en het landschappelijk karakter van "Twickel". Het park aldaar kon zich handhaven tot voor kort. Daar dreigt nu wegaanleg een gedeelte van het park af te snijden van de rest zoals ook het dalen van het grondwaterpeil - hier en elders - wegens het drooghouden van bouwputten een ramp kan worden. Het weer op het oude peil brengen van de grondwaterspiegel na voltooiing van de werkzaamheden zal een dodelijke slag kunnen betekenen voor het oude houtbestand, dat de schoonheid van "Twickel" uitmaakt. Met recht kan derhalve worden gesproken van onbeschermde buitenplaatsen, al doen velen - al dan niet in georganiseerd verband - hun best dit gevaar te keren. Men denke slechts aan de succesvolle actie voor het behoud van Amelisweerd bij Utrecht.
De interessante causerie van jhr. Van der Wijck werd door de talrijke aanwezigen met veel belangstelling beluisterd en zeer gewaardeerd.

K.W.G.

De Achterheuvel en de Lombardsteeg.

Nadat we in een vroeger Bulletin hebben gezien, hoe de historische naam Driestlaan gewijzigd werd in de "uitheemse" naam Hortensialaan, heb ik eens nagegaan wat de redenen zijn geweest, dat meer historische namen van wegen in Zeist in de loop der jaren geruisloos verdwenen. Om enkele voorbeelden te noemen: Achterheuvel (Emmastraat), Lombardsteeg (Heuveldwarsstraat), Schapendrift (Sanatoriumlaan), Siberiëweg (Julianalaan) en Pompweg (Johan de Meesterstraat).

Voor de wijziging van de Achterheuvel in Emmastraat moeten we terug tot 1898. In de raadsvergadering van 7 oktober werd het verzoek van de bewoners van de Achterheuvel aan de orde gesteld om de naam Achterheuvel te veranderen in Lapèrestraat, omdat eerstgenoemde naam buiten de gemeente niet zo'n beste klank had.
De voorzitter was het hiermede wel eens, maar zei, dat burgemeester en wethouders niet erg veel voelden voor een Lapèrestraat. Met het oog op de plaats gehad hebbende kroningsfeesten had het college willen voorstellen de Achterheuvel Oranjestraat te noemen; maar dat ging niet door, omdat er blijkbaar al meer dan zeventig jaar geleden in Zeist aan inspraak van de burgerij werd gedaan.
De voorzitter had namelijk een deputatie van bewoners van de Achterheuvel ontvangen, die ernstig bezwaar maakte tegen de naam Oranjestraat, omdat deze straat, volgens de Achterheuvelbewoners, in Amsterdam en in Utrecht ook niet zo'n beste klank zou hebben. Naamswijziging van Achterheuvel in Oranjestraat zou naar hun mening weinig aan de situatie veranderen. Zij zouden zich beter kunnen verenigen met de naam Emmastraat of met de naam van één der eerste bewoners of eigenaren van gronden in die omgeving (o.a. Lapère).
Burgemeester en wethouders wilden toen, aldus de voorzitter, niet langer op hun voorstel blijven aandringen en de beslissing maar liever aan de raad overlaten. Nadat nog even van gedachten gewisseld was over de vraag of de naam Voorheuvel nog wel zin zou hebben, wanneer de Achterheuvel niet meer zou bestaan, besloot de raad met 10 stemmen vóór en 1 stem tegen de Achterheuvel voortaan Emmastraat te noemen.
Het heeft er voor de Emmastraat nog even somber uitgezien, toen burgemeester en wethouders op 10 november 1910 de raad voorstelden de naam Emmastraat over te brengen naar het Wilhelminapark. De Emmastraat (het verlengde van de Costerlaan) zou dan

Costerlaan moeten worden en de Boschlaan (in het Wilhelminapark) zou Emmastraat gaan heten. De raad bleek er niet voor te zijn en de bestaande namen bleven gehandhaafd.
Op 24 januari 1907 hield de raad zich bezig met een verzoek van eigenaren van woningen aan de Lombardsteeg, die deze naam minder geschikt achtten en meenden, dat hij de waarde van hun percelen zou drukken. Eén der eigenaren, die van beroep bakker was, meende, dat Bakkerstraat een geschikte naam zou zijn voor de Lombardsteeg.
Burgemeester en wethouders waren het hiermee niet eens en stelden de raad voor, de naam Lombardsteeg te veranderen in "Heuvelstraat". Hiervoor bleek de raad weer niet te voelen, omdat er verwarring met de Voorheuvel zou kunnen ontstaan. Daarom besloot men, maar alles bij het oude te laten.
In 1910 werd onder aanvoering van G. Lagerweij, gesteund door de weduwe De Nie en drie bewoners van de Lombardsteeg, een nieuwe poging tot naamswijziging gedaan, waarbij hij als argument aanvoerde, dat hij woningen aan de Lombardsteeg, uit weerzin tegen die naam, moeilijk kon verhuren. De raad was het hier geheel mee eens en besloot zonder hoofdelijke stemming tot wijziging van de naam Lombardsteeg in Heuveldwarsstraat.
Met de meeste andere historische namen ging het evenzo. Het bestuur van het Sanatorium vond de naam Schapendrift geen passende naam voor de toegangsweg tot het Sanatorium; de Pompweg verdween, omdat er geen pomp meer was en door de exploitatie van het villapark Kerckebosch was de naam Siberië, die wijst op een zeer afgelegen gedeelte, niet meer van toepassing.
Gelukkig wordt steeds meer ingezien, dat straatnamen de historie levend kunnen houden en komt het regelmatig voor, dat naamgeving gegrond is op de plaatselijke historie, zodat in de toekomst misschien toch weer enkele verdwenen namen aan de vergetelheid zullen worden ontrukt.

L. Visser.

Nieuwe aanwinsten.

In het eerste halfjaar van 1972 werd onze Stichting wederom verblijd met enige schenkingen, waarvan hier enkele worden genoemd: de weerhaan van het torentje van de Gereformeerde Kerk - voorheen aan de Slotlaan - welke in 1934 werd afgebroken; een grote geglazuurde tegel met de wapens van het echtpaar H.W. en F.H. van de Poll en "1852-1902", benevens "Aan Gods Zegen, Is 'tAl Gelegen", vervaardigd ter gelegenheid van het 50-jarig huwelijk van betrokkenen; de "eerste steen", afkomstig uit 't voormalige ziekenhuis aan de Krullelaan; een copie-proces-verbaal der grensbepaling van de gemeente De Bildt, in 1823; diverse foto's, prentbriefkaarten, boeken. Ook kwam gereed de fraaie maquette van Slot en Broedergemeentegebouwen, de situatie van ca. 1800 weergevend. Deze maquette - gemeente-eigendom - staat nu permanent opgesteld in de bovenzaal van het Slot. In dezelfde zaal werden aan één wand opgehangen twee grote schilderijen (in bruikleen aan de gemeente afgestaan door de Wolters-Quina-Van de Poll-stichting), voorstellende jhr. mr. Frederik van de Poll (geb. Haarlem 28/9-1780 en gest. Utrecht 13/11-1853; was burgemeester van Amsterdam, enz.) en diens tweede echtgenote Clara Catharina Bonn (geb. Amsterdam 21/5-1788 en gest. Utrecht 25/6-1866), gehuwd te Amsterdam op 23/4-1817. Zij zijn de grootouders van wijlen jkvr. J.M.E. van de Poll (de portretten van haar ouders werden vermeld in ons Bulletin, 1,1971, no. 4, pag. 7). De beide schilderijen zijn van de hand van resp. J.A. Kruseman en J.B. de Poorter (1844).

Aan de verschillende schenkers wordt hierbij dank betuigd voor hun gebaar, e.e.a. ter beschikking te stellen van de Zeister historische vereniging om aldus het geschonkene voor de toekomst breder bekendheid te geven en te bewaren.

K.W.G.

Men zij gewaarschuwd !

Art. 3. Het is verboden met snaphanen, pistolen of ander schietgeweer op de publieke straten of wegen te schieten, piktonnen te branden of eenige vuurwerken hoe ook genaamd af te steken. - De Burgemeester behoudt zich voor, om bij gelegenheid van publieke feesten of andere volksvermaken, de plaatsen aan te wijzen alwaar vuurwerken afgestoken zullen mogen worden of met eenig schietgeweer zal mogen worden geschoten. Het afsteken van vuurwerken in eenige particuliere tuinen is mede verboden buiten speciale vergunning van den Heer Burgemeester.

Art. 4. Geene hooi- of stroomijten zullen binnen den kom der gemeente geplaatst of eenige hooi- of korenbergen van nieuws gesteld worden zonder speciale schriftelijke toestemming van den Heer Burgemeester.

Art. 5. Het is verboden met brandende tabakspijpen zonder dopje langs de publieke straat en wegen of in de bosschen binnen deze gemeente te gaan. Het roken van tabak op wagens, geladen met koren, hooi of stroo is op de dorpsstraat geheel verboden.

Art. 7. Geen vuur zal langs de straat gedragen of door verkoopers afgegeven mogen worden anders dan in eene test, in eene stoop of in een emmer geplaatst.

Art. 12. Het is aan alle paardenrijders, koorddansers, springers, marionettenspelers, goochelaars en dergelijken verboden langs de straat, op de publieke wegen of in een particulier locaal voor het publiek eenige vertooningen te geven, zoo ook aan liedjeszangers en speellieden, om langs de huizen te zingen of muzijk te maken zonder bijzondere toestemming van den Heer Burgemeester, terwijl de herbergiers of kroeghouders ook nimmer buiten uitdrukkelijk consent van den Heer Burgemeester voor het publiek op de viool of op eenig ander in-

strument zullen mogen laten spelen.

Art. 16. Niemand zal op de Dorpsstraat of wel op de publieke wandelplaatsen in deze gemeente eenige krengen, drek, vuilnis, onreinigheid, stroo, asch, of andere voorwerpen mogen werpen.

Art. 19. Het is verboden op de publieke wegen, wandelplaatsen, erkende voetpaden en aan de slootkanten, langs de wegen gelegen, eenig vee te weiden.

Art. 21. Het zwemmen of baden in de vijvers, vaarten en slooten, in deze gemeente gelegen, wordt verboden; wordende zulks alleen toegestaan in de Zeijster vaart achter de Koppelbrug.

Art. 24. In het voorjaar zullen alle Ekster- en kraayennesten, waar die zich ook mogten bevinden, moeten worden uitgestooten en vernietigd.

Art. 25. Het smijten met steenen, stukken hout en diergelijke, zoo ook het gooyen met sneeuwballen wordt wel uitdrukkelijk verboden, alsmede het verschrikken van paarden, door stokken, klappen met zweepen of op eenige andere wijze.

Het bovenstaande werd gelicht uit het eerste "Reglement van Politie voor de gemeente Zeyst" zoals dat op 17 februari 1826 ter vergadering van de gemeenteraad alhier werd vastgesteld.
Die goede oude tijd !

Dr. K.W. Galis.

P.S.

De verslagen van de excursies op 26 mei en 3 juni volgen in het a.s. Bulletin.

Uit de Werkbode voor Zeist, ... van 28-9-1872.

Maatschappij tot Nut van t Algemeen,

DEPARTEMENT ZEIST.

De Commissie der **Spaarbank** houdt hare zittingen van af October a. s. des avonds ten **zeven ure** in het *RAADHUIS*.

DE COMMISSIE.

Bij den ondergeteekende zijn te bekomen alle soorten van **puik beste WINTER-AARDAPPELEN**, in 't groot en klein, alsmede alle artikelen van **AARDEWERK**.

Verzoekt beleefdelijk gunst en recommandatie.

J. A. VAN DER GRIFT,

Jufferstraat, Wijk A. 124 te ZEIST.

De ondergeteekende **beveelt** zich bij zijne geachte begunstigers beleefdelijk aan tot het **bewaren** en **verzorgen** van Bloemen, Planten en Gewassen met het aanstaande Winterseizoen.

T. GROOTVELD.

Bloemkweeker op *„Weidezicht"*, in de *Kroost* te *Zeist*.

De ondergeteekende beveelt zich aan tot het **plaatsen van advertentiën** in alle Binnen- en Buitenlandsche Dag- en Weekbladen.

J. W. EVERSZ.

L.S.

Ons Bulletin begint met het vervolgartikel van de heer Klootwijk - over de Zeisteroever -, ontleend aan "Tussen Rijn en Lek", 6e jrg., 1972, nr. 3. Daar, bij de ontvangst van deze uitgave, het jaar ten einde spoedt, moge u, lezers en lezeressen, worden toegewenst:

EEN GELUKKIG EN VOORSPOEDIG 1973 !

De Zeisteroever in de Middeleeuwen (vervolg).

Bij de bespreking van de naam Zeisteroever gingen we vanuit Rijnauwen in de richting Zeist. Bij de reconstructie van de rivier langs de Zeisteroever en de bespreking van het daaraan grenzend terrein zullen we de omgekeerde richting volgen. We kunnen daarbij gebruik maken van de eerder afgebeelde schetskaart, die vervaardigd werd aan de Landbouw Hogeschool te Wageningen. Deze kaart toont een aantal oude rivierlopen in de omgeving van Zeist, waarvan de arm die langs de Dorpsstraat loopt en zich dan ten zuiden van de Brugakker in de richting van de Kromme Rijn beweegt onze aandacht zal vragen.
We hebben hier te doen met een rivier van aanzienlijke afmeting. Vlak bij de kazerne aan de Blikkenburgerlaan heeft deze river zijn bedding uitgeschuurd tot een diepte van 8.60 m., terwijl tegenover de Brink de vaste zandondergrond bijna 4 m. diep onder het maaiveld werd aangetroffen. Vooral tussen de Bunsinklaan en de Kerk geeft de kaart ons de indruk van een brede rivier. Toch moeten we ons dit gedeelte niet voorstellen als een aaneengesloten wateroppervlak. Er lagen hier een aantal brede kreken met daartussen hogergelegen oeverruggen (26). Deze laatsten zijn in de loop der tijden afgegraven om er de lager gelegen

terreinen mee op te hogen. Dit heeft men ook gedaan door op tal van landerijen in vroeger tijd zand op te varen. Dit zand werd verkregen uit de vlakbij gelegen rand van de Heuvelrug. Daartoe werd eerst de bovenlaag, soms meer dan 1 m. dik, afgestoken en terzijde gelegd, waarna het benodigde zand werd uitgegraven. De bovenlaag werd daarna weer op zijn plaats gebracht. In het zoeven genoemde gebied is zand uitgegraven op het terrein tussen de Bunsink en de Driebergseweg. Het terrein van het Lyceum Schoonoord is niet uitgegraven, wel is de bodem hier sterk verwerkt voor de aanleg van kunstwerken.
Bovenbedoelde rivier moet al in de 14e eeuw grotendeels zijn dichtgeslibd. Reeds in 1361 wordt gesproken over de Zeister Wetering. Dit water, nu nog bekend als Zeister Grift, is midden in de bedding van de voormalige rivier aangelegd. Ook kan men uit het feit, dat er in diezelfde tijd al een landgoed de "Zeisterstraat" bestond, dat zich aan beide zijden van de Dorpsstraat uitstrekte, afleiden, dat de rivierarm daar ter plaatse toen al grotendeels verdwenen was. Het is trouwens zeer goed mogelijk, dat de rivier al geruime tijd eerder achteruit was gegaan. We menen dit te mogen afleiden uit de stichtingstijd van de abdij van Oostbroek. De monniken vestigden zich daar omstreeks 1100 en zij zullen in deze moerassige streek het gebied van de abdij al snel omkaad hebben. Die kaden zijn de wegen, welke nu nog om het gebied liggen. We kunnen ons niet voorstellen, dat de monniken kun kaden door een waterloop van aanzienlijke omvang gelegd zullen hebben.
Wel moet het restant van de rivierarm nog lange tijd in het landschap zichtbaar zijn geweest.
In de "Boeken van de Geldersse Geschiedenissen" van Arend van Slichtenhorst uit 1654 vinden we een kaart, waarop de rivierarm nog duidelijk te

zien is. En toen men in 1954 een sleuf groef voor de Zeister riolering, vond men bij het postkantoor aan de Dorpsstraat het profiel van de oude rivierbedding terug, die daar tot de Dorpsstraat reikte. Een kleine beschoeiing van 17e eeuwse dakpannen bleek deze Dorpsstraat beschermd te hebben tegen het water van de rivierarm als dit te hoog opliep. Langs de Dorpsstraat moet dus na 1600 nog water te zien zijn geweest. Op enige afstand van de Dorpsstraat in de richting van het Slot, bleek de rivier in vroeger tijd enkele meters diep geweest te zijn (27). De grotendeels dichtgeslibde bedding tussen Slot en Dorpsstraat maakte deel uit van de "papelic provende", waarover we reeds eerder spraken. Het vormde de "helfte veenich oft morassisch weylandt". Hoe dit er uit zag, blijkt uit een request van Henrick van Schaeyck, dat hij in 1534 bij het Hof van Utrecht indiende om vermindering van zijn aanslag in het huisgeld te krijgen. Genoemde Henrick zegt daar:"hoe dat hij bruyckt van den pastoer van Zeyst thien mergen vueil bies lant", waarvoor hij vier gulden betalen moest, "twelck hij geen macht en heeft the gheven ende te betalen zoe hij opt voers. lant neyt meer weyen en can dan twe peerden ende twe koyen, daer hij ende zijn wijff off leven moeten". Onze Henrick is wat vergeetachtig, want uit andere gegevens blijkt hij eigenaar van meerdere landerijen te zijn. Vond op deze rivierarm nu scheepvaart plaats? Dat is moeilijk meer na te gaan, maar het lijkt niet geheel onwaarschijnlijk. We mogen hier de aandacht vragen voor een veronderstelling, reeds in 1953 geuit door Prof. de Monté verLoren. Hij vestigde er de aandacht op, dat reeds in 1368 de Dorpsstraat genoemd werd als "Strata de Zeyst". Dat is dus een bestrate weg, en een geplaveide weg is daar ter plaatse in die tijd zeer merkwaardig, aangezien dit geen verkeersweg was. Het verkeer gebruikte toen de meer oostelijk gelegen Arnhemse Bovenweg. Prof. de Monté verLoren acht het waarschijnlijk, dat de Strata zijn oorsprong

vond in een geplaveide los- en laadplaats langs de rivierarm (28).

We wijzen in dit verband nog op de reeds vermelde oude naam voor de Grote Laan te Bunnik, de Kibbruggerwech. Deze naam herinnert aan een beweegbare brug in die weg. De brug zal gediend hebben voor het verkeer op een waterloop die deze weg kruiste. Dat moet dan een waterloop uit de richting Zeist geweest zijn. Indien er ooit al "grote" scheepvaart op de rivierarm vanaf Zeist geweest is, dan was dit toch waarschijnlijk al afgelopen in de tweede helft van de 12e eeuw. In een bericht omtrent reisroutes uit die tijd, o.a. van Rome naar Denemarken krijgt de reiziger de raad over Zeist te gaan. Vandaar gaat hij naar Utrecht en pas dan neemt hij een schip naar Muiden en zo over zee. Blijkbaar bestond er toen al geen drukke waterverbinding meer van Zeist naar Utrecht (29).
De rivierarm sneed de huidige Waterigeweg dicht bij de hoogte waarop de kerk van Zeist al sinds eeuwen staat. Merkwaardig is de overeenkomst in de situering van deze kerk van Zeist en die in Bunnik. Beiden zijn neergezet buiten de eigenlijke nederzetting. Beiden zijn vooruitgeschoven gebouwd in de onmiddellijke nabijheid van de rivier, zelfs als het ware erin naar voren springend.
Bij de Zeister kerk begon de Zeisteroever. We zien daarbij de rivierarm die van de kerk ten zuiden van de Brugakker naar de Kromme Rijn liep als de zuidelijke begrenzing van dat gebied. Waarbij we alvast de aandacht vragen voor het feit, dat de kaart onvolledig is op de plaats waar de rivierarm abrupt eindigt bij de Grote Laan. Hier heeft n.l. een verbinding bestaan tussen de rivierarm en de tegenwoordige Kromme Rijn. Het restant van die verbinding hebben we in het

voorgaande reeds ontmoet als de "Kouwenhovenre weteringe".
De N. tak over Oostbroek was waarschijnlijk in het begin van de 12e eeuw al grotendeels verdwenen, zoals we hierboven bespraken. Daarvoor in de plaats kwam de Bisschopswetering. Of voor de aanleg daarvan over de gehele lengte gebruik is gemaakt van het oude rivierbed valt niet met zekerheid te zeggen. Wel is dit het geval voor het gedeelte ten Z. van de Hoofddijk, waar de wetering duidelijk in een verlaging van het terrein ligt. De percelering in het oude rivierbed is opmerkelijk. Ten O. van Oostbroek verschilt de percelering duidelijk van die der aangrenzende gebieden, terwijl ten W. van Oostbroek in de percelering zelfs nog de loop van de voormalige riviertak is na te gaan.

We zullen ons vooreerst bezighouden met het gedeelte tussen de Kerk en Zeisterbrug, de tegenwoordige Koppelbrug. De rivier was hier zeer breed en stroomde maar in één bedding.
Midden in die bedding ligt nu de Zeister Grift. Die loopt over een klein gedeelte langs de Koppelweg naar het Z., heeft dan een lang recht stuk, om daarna met een knik richting Slot te gaan. Precies bij de knik ligt stroomruggrond, in vroeger tijd een wal die hoger lag dan de bedding. Waarschijnlijk legde men de Grift aan in een tijd, toen de bodem hier nog niet genivelleerd was en week men bij het graven uit voor de hogere wal. De rivier zelf was hier vroeger vier meter diep (30). In de percelering, vooral ten N. van de Grift, is het beloop van de oude oever nog terug te vinden. In dit gebied treffen we talrijke vletsloten aan. Deze zijn breder dan gewone sloten en dienden vroeger voor het afvletten van zand, wat hier op grote schaal heeft plaatsgevonden. Opvallend is, dat deze vletsloten oorspronkelijk blijkbaar aan-

sloten op de oever van de oude rivierarm en later met een knik verlengd zijn tot de Grift. Blijkbaar was dit afvletten al zeer vroeg in gebruik. Het heeft in het hele gebied plaatsgevonden, met uitzondering van het terrein van de Brink.

Dichtbij deze rivierarm, aan de Brenk, lag de reeds vermelde Bisschoshof. Prof. van Iterson meent, dat dit een boerderij van meer dan normale omvang was (31). Uit de bronnen krijgen we echter de indruk,dat het een klein bedrijf was. Maar negen morgen groot, terwijl een normale hoeve 16 morgen telde (32). En blijkbaar was de kwaliteit van de grond nog slecht ook. De pacht voor deze boerderij was, in vergelijking met die van andere stukken land in de omgeving, vrij laag.
De geringe omvang kan er op wijzen, dat deze hof niet als landbouweenheid is begonnen en pas daarna administratief centrum werd. Veeleer lijkt het er op, dat de bisschop deze plek bewust gesticht heeft als administratief centrum, vermoedelijk om haar centrale ligging, dichtbij Utrecht en dus gemakkelijk bereikbaar. Uit de Bisschoppelijke Rekeningen merken we, dat dit belangrijke centrum al voor 1328 verplaatst werd van de Bisschopshof naar de Zeisterbrug, waarna de hof alleen als boerderij in gebruik blijft en dan geregeld door de bisschop verpacht wordt. Deze verplaatsing doet wat vreemd aan. De afstand van het oude naar het nieuwe centrum bedroeg maar enkele honderden meters en we vragen ons af wat de bisschop ertoe bracht, een zo belangrijk centrum over zo geringe afstand te verplaatsen.
We krijgen de indruk, dat men dit centrum beslist daar in de buurt wilde houden, omdat van oudsher de loop daarheen was, maar dat een bepaalde re-

den dwong tot de verhuizing. Was die reden wellicht het wegvallen van de watertransportweg bij de Brenk? Terwijl die bij Zeisterbrug nog wel aanwezig was?
Rondom de Bisschopshof op de Brenk moet er op dat gedeelte van de Zeisteroever veel ongebruikte grond gelegen hebben. Als in 1528 keizer Karel V het wereldlijk bezit van de bisschop heeft overgenomen en het toezicht op de gebruikers ervan verscherpt wordt, komt men in de betreffende rekeningen heel wat nieuwe betaalposten tegen van "aangravingen" daar ter plaatse, die blijkbaar kort tevoren hadden plaatsgevonden.
Prof. Van Iterson wijst er in zijn proefschrift op, dat we bij de naam Brenk of Brink niet aan een dorpsplein moeten denken, maar dat deze naam in oostelijk Utrecht in het algemeen de betekenis had van een gedeelte van de Almende. We mogen hier nog wijzen op een derde betekenis van Brenk, waaronder we dit woord ook vaak in het Saksische deel van ons land tegenkomen, n.l. die van "rand met een flauwe helling naar het stroomdal". En in deze betekenis zou zowel de Brenk op Zeisteroever als die in Bunnik gezien kunnen worden (33).

Het is moeilijk om na te gaan welke strook land langs de rivierarm tussen de Kerk en de Zeisterbrug nu precies met de naam Zeisteroever werd aangeduid. Wellicht verstond men daar in overoude tijden een groter gebied onder dan later het geval was. Uit het reeds besproken "Zeysterover alsoe vele als uut Heze roert", zou men de indruk kunnen krijgen, dat de Zeisteroever zich oorspronkelijk uitstrekte tot de zandgrond van de Heuvelrug. Maar in de tweede helft van de Middeleeuwen was dit beslist niet meer het geval. De indeling voor de tiendheffing verschaft ons hier wat meer gegevens. Het heffen van tienden ten bate van de Kerk begon al in de 9e eeuw en zal hier, zo dicht

bij het kerkelijk centrum, goed georganiseerd geweest zijn. Als kerkelijk instituut was deze tiendheffing in wezen uiterst conservatief. De grenzen van de tiendblokken en de namen ervan blijven eeuwen lang onveranderd. Nu wordt in een charter uit 1259 (34) voor de eerste maal gesproken over: "decimam maiorem et minorem in Soeysterhoever et in Eygen et in Crosa in perrochia de Seyst". Het gaat hier dus om drie tiendblokken: de Zeisteroever, het Eygen en de Kroost. We vonden tot nu toe in dit gebied geen andere grote tiendblokken; wel kregen we de indruk, dat de tiend in de Kroost meestal Goertiend genoemd werd. Lukt het ons om de ligging van de Kroost en het Eygen te bepalen, dan is het mogelijk om bij benadering aan te geven welk gebied hier tot de Zeisteroever behoorde. Nu wordt in een bericht uit 1371 (35) gesproken over een stuk land, "ghelegen int Croest in Zeyster gherecht, van den wech die doer Croest ghaet toten Noerdwech toe op ende neder. Ende enen acker in Zeyster bruec in denselven gherecht, van den Noerdwech opghaende opt Eyghen". En in 1545 (36) lezen we: "twee mergen op 't Eygen, streckende aen die brugge". We krijgen hieruit de indruk, dat de Kroost zich uitstrekte van de Heuvelrug tot aan de Noordweg. "Enen acker.....van den Noerdwech opghaende opt Eyghen" geeft blijkbaar aan, dat dit Eygen direct aan de Noordweg grensde. Terwijl het zich uitstrekte tot aan de Zeisterbrug.
Dit Eygen kan dan het gebied geweest zijn, dat gelegen was tussen de Noordweg, de Breedsteeg, de rivierarm naar Oostbroek en het gebied van de abdij Oostbroek zelf. Uit de tekst van de hierboven aangehaalde oorkonden menen we ook te kunnen afleiden, dat "Zeyster Bruec" zich uitstrekte tot aan de zuidzijde van de Noordweg. Dat zou betekenen, dat Zeisterbroek en Eygen namen

voor eenzelfde gebied zijn of in ieder geval dat Eygen een deel was van het oorspronkelijke Zeisterbroek. Wellicht wordt deze veronderstelling bevestigd door de wijze van vermelding van goederen, behorend aan het Kapittel ten Dom. We lezen daarover in 1365 (37):

"Item in Zeyst decimas maiores.
Item ibidem decimas die Goertiende.
Item decimas quasdam dictas in palude.
Item ibidem decimas minutas".

Terwijl we in 1399 (38) en later telkens weer lezen:

"Item de decimis maioribus in Zeist.
Item de decimis dictis Goertiende, Eygentiende et Smaeltiende".

Als we de teksten vergelijken krijgen we de indruk, dat de "decimas quasdam dictas in palude", de broektiend dus, blijkbaar identiek is met de Eygentiend. Nu wordt in de "Bronnen voor de Geschiedenis van Zeist", dl. I, bl. 19, als Eygen gezien het gebied van de Vinkenbuurt tot de Koppeldijk. Op grond van het bovenstaande menen we dit te moeten weerspreken. We hopen hieronder aan te tonen dat laatstgenoemd gebied deel uitmaakte van de Zeisteroever.

Als we de ligging van de Kroost en het Eygen goed bepaald hebben, dan volgt daaruit dat de Zeisteroever, tussen de Kerk en Zeisterbrug, alleen maar bestaan kan hebben uit de smalle strook ten N. van de rivierarm, begrensd door de weg naar Utrecht, het zuidelijk deel van de Kroostweg en de Breedsteeg.
We gebruikten hierboven de naam "broek". In de Middeleeuwen was dat een laaggelegen komgebied, dat in het W. begrensd werd door een oeverrug van een voormalige rivierarm die ongeveer een N-Z richting had. Deze naar het W. afgesloten komgebieden hadden oorspronkelijk geen mogelijkheid tot waterlozing. Ze kunnen pas in cultuur gebracht worden als men omstreeks 1300 begint met de aanleg van

de weteringen.
In de oorkonden betreffende dit gebied komen we de namen van drie "broeken" tegen: Cattenbroek, Middelbroek en Zeisterbroek. Het Middelbroek hoorde tot de Gaasbeeks gerecht, evenals Kersbergen en de Zeisterstraat. Dit gerecht moet gezocht worden in de dichtgeslibde rivierbedding en werd aan de zuidzijde begrensd door "Cattenbroicker Kerkwech, die van Cattenbroick tot Seyst gaet" (39). Cattenbroek lag ten Z. van het Middelbroek, terwijl Zeisterbroek ten N. ervan ligt. Uit de bij het Eygen aangehaalde oorkonden zou men af kunnen leiden, dat Zeisterbroek o.a. bestaan heeft uit de dichtgeslibde bedding van de rivierarm naar Oostbroek en het aangrenzende land, richting Noordweg.

Als we vanaf Zeisterbrug de loop van de voormalige rivierarm verder willen reconstrueren wordt onze aandacht getrokken door een smalle, langwerpige, strook land, die de verbinding vormt tussen Zeisterbrug en "Kouwenhovenre weteringe". Het is de Brugakker, waarover we reeds eerder spraken. In een akte van 16 maart 1483 lezen we al over "twee campekijns Landts", gelegen "aen die Brugwech by die Coppell" (40). Deze Brugakker was eigendom van de bisschop en na 1528 dus van de keizer. Volgens Prof. Van Iterson was dit gebied vier morgen groot en eindigde het bij de Vinkenbuurt (41).
Uit een hierboven reeds besproken akte (zie 11) weten we echter dat de Brugakkerweg en dus ook de Brugakker verder westwaarts doorliep. De plaats, bedoeld met "streckende oestwaerts mit enen hoeck van den lande voirs aen enen heerwech, geheyten Brughacker", lag voorbij de Vinkenbuurt en dicht bij de Grote Laan.
Het gebied zal oorspronkelijk groter geweest zijn dan de genoemde vier morgen. Uit de Bisschoppe-

lijke Rekeningen en later uit de Rekening van de Raden en Rentmeester-generaal der Domeinen (42), krijgen we de indruk, dat er vroeger een aaneengesloten gebied van zes morgen verpacht werd. Zo lezen we in de Rekeningen van 1529 e.v.: "Lubbert van Groenewou die in pacht heeft zes morgen landts gelegen omtrent Zeysterbrugge den tijdt van ses jairen" en: "Den voirn. Lubbert die noch in pacht heeft gelijcke tijdt den Heerenweg (=Brugakkerweg) daeromtrint tot Zeyst gelegen". Waarschijnlijk liepen de Brugakker en de begeleidende weg door tot aan de Grote Laan. Bovengenoemde Lubbert is voor de zes morgen land 14 pond aan pacht verschuldigd, terwijl hij voor de pacht van de Brugakkerweg per jaar 8 pond moest betalen. Blijkbaar een zeer profijtelijke weg, waar de talrijke passanten wel een tolgeld moesten betalen. Omtrent de bodemgesteldheid van de Brugakker geeft een akte van 7 sept. 1564 een duidelijk beeld. Het betreft een akte, waarbij de pacht verlengd wordt van "zekere valeye genaempt den Brugacker". Er wordt gesproken over Charles Cassiopijn, wien toebehoort "zekere hoeve lants gelegen achter Oesbroeck in den lande van Utrecht, omtrent welcke hoeve leggende is zekere delle ofte valeye genoempt den Brugacker, daer men paerden ende scaepen op plach te jaegen, die nu merckelijck mit groote costen ende arbeyt van des suppliants pachter verbetert is". Om van het gedane werk te kunnen profiteren krijgt Cassiopijns pachter, op gunstige condities, verlenging van de pachttermijn met tien jaar. "Mits conditien altijts een padt te laten omme mensen ende beesten te laten passeren van den Cluitenberch, ende in die eerste jaren die dallen ende wallen t'zijnen coste ende zonder eenige vergeldinge zoe op te leveren ende maecken, dattet mit redene bij den rentmeester opgenomen mach worden voir durachtigh die volgende jaeren" (43). Dit gebied met zijn "dallen en

wallen" is zeer waarschijnlijk het dichtgeslibde restant van de rivierarm langs Zeisteroever. De hooggelegen grond van de oeverwallen is ook hier gebruikt om de lager gelegen gronden mee op te hogen.
We zagen reeds, dat dit op veel terreinen in het gebied ten W. van Zeist is gebeurd.
De Brugakker met zijn zes morgen land werd zo goed als zeker tot de Zeisteroever gerekend.
We menen dit af te mogen leiden uit posten, voorkomend in de Rekeningen van het Bisdom Utrecht, na 1528 voortgezet in de Rekening van de Raden en Rentmeester-generaal der Domeinen, In de eerste wordt onder het hoofd "Pachtgoide omtrint Utrecht" een aantal malen vermeld, dat de bisschop verpacht: "Zes morgen land op Seysteroever". Als keizer Karel V eigenaar van dit gebied geworden is, lezen we in de Rekening van de Raden en Rentmeester-generaal de verpachting van "zes morgen landts gelegen omtrent Zeysterbrugge". We hebben sterk de indruk, dat het hier dezelfde zes morgen betreft, dus het land van de Brugakker, dat dan op Zeisteroever gelegen was (44). Op grond van bovenstaande menen we de Brugakker tot aan "Kouwenhovenre weteringe" te moeten zien als de zuidelijke begrenzing van Zeisteroever in dit gebied.
Terwijl nu boven de tegenwoordige Kromme Rijn de Zeisteroever doorliep tot aan de Bisschopswetering, menen we dat voor het gebied ten N. van de Brugakker te moeten betwijfelen. We doen dat op grond van een oorkonde uit 1422 waarin we lezen: "een viertal landts.....streckende van Zeysteroever tot an der weteringe toe die tot Oistbroicwert gaet" (=Bisschopswetering; 45).
We zoeken dit "viertel landts" in het onderhavige gebied, aangezien er gesproken wordt van "de weteringe die tot Oistbroicwert gaet", terwijl uit de tekst ook duidelijk blijkt, dat

in het betrokken gebied de Zeisteroever niet reikte tot de Bisschopswetering. Aangezien de ligging van dit land op Zeisteroever ten N. van de tegenwoordige Kromme Rijn daardoor uitgesloten is, blijft als enige mogelijkheid, dat land te zoeken ten N. van de Brugakker.
Gezien de totale oppervlakte van de Zeisteroever, die we op een 400 morgen geschat hebben, menen we dat toch wel een groot gedeelte van het betrokken gebied tot de Zeisteroever behoord zal hebben. We vestigen in dit verband de aandacht op de NO.-hoek van dit gebied, waar we op de topografische kaarten de naam de "Lage Grond" tegenkomen. Deze naam moet zeer oud zijn; het gebied ligt, in tegenspraak met wat de naam zou doen verwachten, erg hoog.
Uit de percelering valt op te maken, dat dit gebied vroeger door een waterloop langs de zuidrand gescheiden is geweest van de rest.
Is deze :Lage Grond" wellicht het gebied, dat tussen Brugakker en Bisschopswetering niet tot de Zeisteroever behoorde?
Aandacht vraagt nog het laatste smalle stuk van de Brugakker tot de Zeisterbrug. Het is de plaats, waar voorheen de rivierarm naar Oostbroek zich afsplitste. We krijgen uit de percelering de indruk, dat deze tak naar Oostbroek vroeger kwam droog te liggen dan de rivierarm langs Zeisteroever. Hierboven spraken we reeds de veronderstelling uit, dat deze drooggevallen rivierarm naar Oostbroek het Zeisterbroek genoemd werd.
Als Zeisteroever zou hier dan alleen gezien kunnen worden dat laatste smalle stuk van de Brugakker tot de Zeisterbrug.

In het verlengde van de Brugakker loopt de "Kouwenhovenre weteringe", tegenwoordig een deel van de Hakswetering, naar de Kromme Rijn.
We toonden reeds aan, dat "Kouwenhovenre weteringe"

een natuurlijk water was en dat het land ten N. ervan op Zeisteroever lag. Vrij zeker hebben we hier te maken met het laatste stuk van de verdwenen rivierarm, die we vanaf Zeist poogden te reconstrueren. Het is overigens logisch, dat de Zeisteroever, die zich uitstrekte van Rijnauwen tot de Kerkhoogte van Zeist, langs de gehele lengte en dus ook op de plaats van bovengenoemde weteringe, door een aaneengesloten rivierarm begrensd werd.
In verband met "Kouwenhovenre weteringe" komen we even terug op de naam Kibbruggherweg, de oude naam voor de Grote Laan te Bunnik. De beweegbare brug, waarop deze oude naam wijst, kan gelegen hebben op de plaats waar de voormalige rivierarm, waaruit de wetering ontstaan is, de weg sneed en zal daar dan gediend hebben voor het verkeer met vaartuigen naar en uit de richting Zeist. Er bestaat hieromtrent echter geen enkele zekerheid.
Middenin het terrein valt ons nog iets eigenaardigs op. Halverwege de "Kouwenhovenre weteringe" takt zich naar het Z. een kennelijk eveneens natuurlijk water af. Het is sterk verland en loopt kronkelend door het terrein, om dan tegen de Grote Laan te eindigen. Iets zuidelijker, aan de andere zijde van de Grote Laan, zien we een brede ondiepe arm uitlopend in de tegenwoordige Kromme Rijn, die duidelijk de voortzetting is van de kronkelende aftakking. Bovenbedoelde brug kan ook over dit water gelegen hebben. We krijgen de indruk, dat dit water zich in vroeger tijd voortzette aan de westzijde van wat nu de Kromme Rijn is. De percelering in het terrein ten N. van Cammingha wijst daar duidelijk op. Bestudering van kaart en luchtfoto toont aan, dat dit water eertijds stroomde vanaf Cammingha door het terrein tussen de Koningslaan en de Kromme Rijn, de laan naar Rijnauwen sneed om dan met een bocht in de richting Vechten te stromen. Is het mogelijk, dat

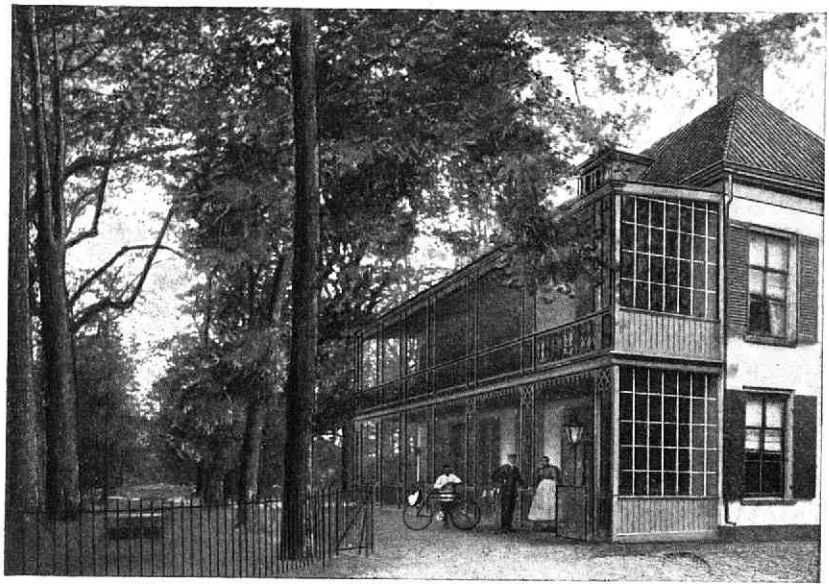

Het – nu verdwenen – hotel Huis ter Heide, ± 1906.

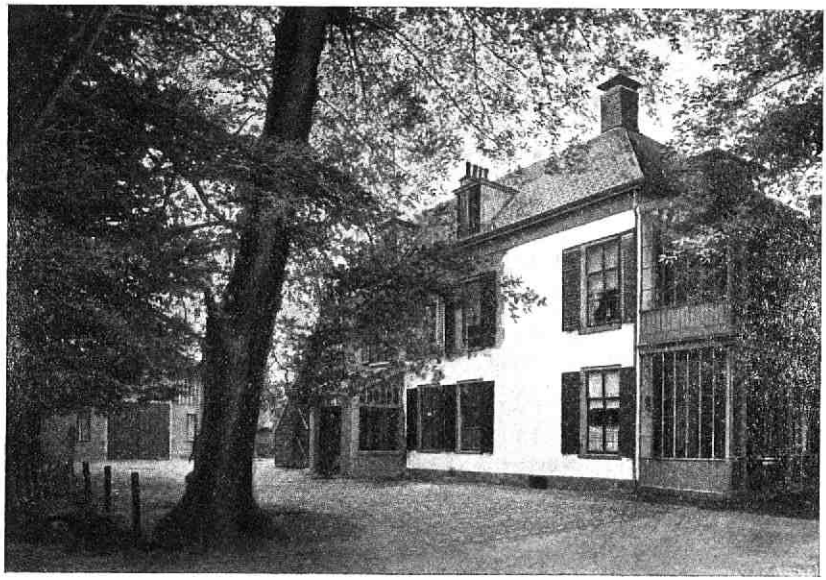

in vroeger tijd de rivierarm van Zeist zich op het terrein van de Nienhof in tweeën splitste?

Resumerend menen we te mogen zeggen, dat het gebied van Rijnauwen tot de kerkhoogte van Zeist in de Middeleeuwen bekend was onder de naam Zeisteroever. Langs de gehele zuidzijde ervan stroomde een rivier. Of dit de Rijn was of een min of meer belangrijke Rijntak zal nader onderzoek moeten uitmaken. Tussen de kerkhoogte en de Tolakkerlaan was dit water in de 14e eeuw reeds grotendeels verdwenen, al bestaan er aanwijzingen, dat de restanten ervan nog lang daarna in het terrein zichtbaar waren. Historisch-waterstaatkundig is het gebied tussen de tegenwoordige Kromme Rijn en Zeist interessant. Kennelijk stroomden daar in vroeger tijd een aantal nu verdwenen Rijnarmen doorheen.- Nu de gemeente Zeist een afwateringskanaal gaat graven van de Grift naar de Kromme Rijn, zal er door het terrein van de Brugakker weer water gaan stromen. Of de toestand in dit gebied in de toekomst even aantrekkelijk zal zijn als in het verleden, toen hier helder en fris Rijnwater langs kwam, moeten we betwijfelen.

D.R. Klootwijk.

Noten:

(26) Kartering L7. Stichting Bodemkartering, Wageningen.- (27) Bericht H.Martin. V.d.Poll-stichting.- (28) Zie (19).- (29) B.Z.,dl.I, bl.10 - (30) Zie (26).- (31) Zie (12).- (32) Zie (12).- (33) Boor en Spade,10,1959. Veldnamen in het Zuiderveld, door ir.B.v.Heuveln en J. Wieringa.- (34) B.Z.,dl.I,bl.19.- (35) B.Z.,dl.I, bl.67 -(36) B.Z., dl.II,bl.54.- (37) B.Z.,dl.I,bl.57.- (38) B.Z., dl.I,bl. 125.- (39) B.Z.,dl.I,bl.60 en152.- (40) B.Z.,dl.I,bl.330.- (41) Zie (12).-(42) B.Z.,dl.II, bl.11 en 19.- (43) B.Z.,dl.II,bl. 118.-(44) Zie (42) en dl.I,bl.180 en 191.- (45) B.Z.,dl.I,bl.169.

Nogmaals: De oude paardetram.

Naar aanleiding van de publicatie over de paardetram in ons Bulletin - zie bl. 13 t/m 17 - ontvingen wij de volgende aardige reactie:
Een kleine "romance" bij de eerste tramrit.

Veel Zeistenaren - en ook oud-Zeistenaren - zullen met belangstelling het artikel gelezen hebben over "de oude Paardetram". Zo'n verhaal krijgt vooral kleur, als je nog uit je eigen kindertijd weet, hoe je grootmoeder en oudere ooms of tantes wisten te vertellen van de wagentjes van Dieges uit de Kapelstraat in Utrecht en van Van Wijk uit Zeist. Maar ook, als je zelf nog weet, dat de paardetram reed en hoe de Slotlaan overhoop gehaald werd voor de aanleg van de nieuwe tram. Het opstellen van de masten was zelfs voor 't kleinste joch een levensgroot avontuur. Nog herinner ik mij als leerling van de eerste klas, hoe we op school werden gewaarschuwd voor de grote gevaren van de electrische tram, die zo ontzaglijk hard zou gaan rijden !
Maar wat ik als een toch wel aardige herinnering wil vertellen is het volgende:
Toen ik in 1938 predikant in Utrecht was geworden, kwam ik al vrij spoedig in aanraking met een bejaard echtpaar, de heer en mevrouw Van Vloten-Van Nie. De naam "Van Nie" wijst op Zeister afstamming. Dat was ook zo, want mevrouw Van Vloten was een zuster van de heren Van Nie, van wie de een op Nooitgedacht en de ander op de Voorheuvel woonde. Omdat ik nogal geregeld bij de familie Van Vloten op bezoek kwam, ging het natuurlijk ook wel eens over "Zeist". Ik denk, dat het in 1949 is geweest, het jaar waarin het 70 jaar geleden was, dat de tram was gaan rijden, dat ik aan mevrouw Van Vloten vroeg: weet u het nog, dat de tram kwam? Ze was meteen op haar praatstoel: o ja, dat was een feest op Zeist ! We kre-

gen als schoolkinderen allemaal een plaats op de trappen van de kerk, iedereen met een vlaggetje in de hand en daarmee moesten we de eerste tram, die luid-bellend de bocht van Kersbergen nam, dapper zwaaiend het welkom toe-wuiven!
Dat was wel een leuk verhaal, maar nog grappiger werd het, toen de oude heer Van Vloten zich opeens in het gesprek mengde met de woorden: maar vrouw, dat heb je dan nooit geweten: ik zat in die eerste tram !!
Wat was namelijk het geval? De vader van de heer Van Vloten was uitgenodigd om die rit mee te maken. Ik denk als aandeelhouder. Maar wat ging het in die tijd allemaal gemoedelijk en wat waren Utrecht en Zeist nog "klein" ! De heer Van Vloten had nl. zijn zoontje aan de hand meegenomen en bij de gereedstaande tram gekomen had hij tot degene, die de gasten ontving, gezegd: 'r is zeker geen bezwaar tegen, als dat jongetje meegaat? En 't antwoord was: best hoor, dat kereltje kan er nog wel bij ! Zo reed dan het jongetje Van Vloten mee op die eerste rit, om in Zeist met 'n zwaaiend vlaggetje welkom geheten te worden door haar, die jaren later zijn vrouw zou worden en pas na zeventig jaren van dit gebeurde hoorde ! Toch iets van een romance, nietwaar?

B. van Ginkel.

Namen van wegen.

In voorgaande nummers van ons Bulletin heb ik uw aandacht gevraagd voor enkele historische namen van wegen in Zeist. Gezien de hiervoor gebleken belangstelling volgt hieronder een copie van "Het Reglement op de politie der wegen en wateren in de gemeente Zeist" van 4 januari 1826. Misschien is het een goede gedachte, om aan de hand van de onderstaande gegevens een kaartje te reconstrueren en

dat tezamen met de in het reglement voorkomende namen opnieuw uit te geven.

L. Visser.

BURGEMEESTER EN ASSESSOREN der Gemeente van ZEYST brengen bij dezen ter kennisse van de Ingezetenen, het door den Gemeente-Raad, op den 4den Januarij 1826. vastgestelde, en door de Wel Edele Groot Achtbare Heeren Gedeputeerde Staten der Provincie Utrecht, bij besluit van 28sten dierzelfde maand, goedgekeurde

REGLEMENT

OP DE POLITIE DER

WEGEN EN WATEREN

IN DE GEMEENTE

Z E Y S T.

Art. 1.

De Gemeente-Wegen en Wateren zijn de volgende:

1°. De Woudenbergsche Weg, loopende van den Grooten Weg N°. 6. over de Hofstede De Blaauwe Schorteldoek, door de Palementiersche Vakken, langs het Dijselbosch, tusschen de Bosschen van

Scharweijde en Zandbergen, op den Krakeling tot op den provincialen Weg L^a. D.

2°. De Weg van Zeijst op het Huis ter Heijden, beginnende aan den Grooten Weg N°. 6, tusſchen het goed van Hendrik Hoornenburg en dat van Vrouwe de Weduwe Hogguer, — over den Muscoviterſchen Heuvel, door de bosſchen van Scharweijde, over de gemeene Schapendrift, door het Dijſelbosch, — over de landen van de hofstede Dijſelenberg, door de bosſchen van het Huis ter Heijden tot op den Amersfoortſchen Straatweg, zijnde de Groote Weg N°. 9.

3°. De nieuw aangelegde Weg op Soest, loopende van den Amersfoortſchen Straatweg, tusſchen de buitengoederen Beukbergen en Sterrenberg, over de Gemeene Heide tot op de grenzen van Soest.

4°. De weg op den Dolder, — van den Amersfoortſchen Straatweg tusſchen Zandbergen en het Huis ter Heijden en Zandbergen en Beukbergen, — door de landen van den Heer J. van Nes, over de Gemeene Heide, vervolgens weder over de gronden van genoemden Heer Van Nes tot aan den provincialen weg L^a. E., bij den Dolder.

5°. De oude Arnhemſche Weg, beginnende op de hofstede De Blaauwe Schorteldoek en houdende deszelfs gewonen loop tot aan de grenzen van Driebergen.

6°. De weg, van den ~~Driebergſchen Straatweg (groote weg N°. 6.)~~ tusſchen Heerewegen en het Molenbosch op Auſterlitz.

7°. De Steeg tusſchen den Korenmolen en het Molenbosch, uitkomende op den ouden Arnhemſchen weg.

8°. De Steeg of Dooden weg tusſchen het Kerkhof en het buitengoed Veelzigt, en langs hetzelve buitengoed en het land van Vrouwe de Weduwe Johannes van Laer tot op den ouden Arnhemſchen weg.

9°. De zoogenaamde van Mauriksſteeg, loopende van de Dorpsſtraat tusſchen de huizen van de Weduwe Blanken en Zoon en Johannes Michiel Metzger, langs de woningen genaamd het Buurtje, en uitkomende op den weg, vermeld onder N°. 8.

10°. De weg, loopende van het Adelijk Slot van Zeijst, dwars over de Dorpsſtraat door de groote voorlaan van Zeijst (zoogenaamde donkere laan) en het Zeijsterbosch op de Krakeling, het ſpoor van Verbeek of Torenweg naar Amersfoort, alsmede uit het Zeijsterbosch naar het Huis ter Heijden op den provincialen weg L^a. D. en tusſchen Zandbergen en Heibergen op den Amersfoortſchen Straatweg.

11°. De Odijkerſteeg, van de Odijkerbrug en over het bruggetje der Driebergermeer (beide uit den Krommen-Rijn) over den Straatweg tot in de heide over Auſterlitz.

12°. De Stoetwegenſche dijk of de Bunſingſteeg op den Tiendweg van Zomerdijk.

13°. De Steeg op de Ridderhofstad Blikkenburg, — van den Driebergſchen Straatweg, tuſſchen de Buitenplaatſen Schoonoord en Klein-Schoonoord, langs Zomerdijk, op den Grooten Weg achter het Bosch van Zeijst.

14°. De weg, beginnende aan den Ouden Arnhemſchen weg, door de zoogenaamde Kippenlaan, loopende tuſſchen Beek- en Roijen en het goed van den Heer Albert Voombergh, dwars over den Driebergſchen Straatweg, — vervolgens tuſſchen Beek- en Roijen en het goed van Vrouwe de Wed. Jacob van Laer, over de brug der Evangeliſche Broedergemeente tot op den weg onder N°. 10 vermeld.

15°. De weg naar Bunnik, genaamd de Waterige weg, beginnende aan de Dorpsſtraat, vóór het Logement Het Hoff van Holland, en loopende voorts langs het Bosch van Zeijst op den Hoef, de Gierige Laan, over den grooten Kleiweg naar den Nieuwenhoff.

16°. De weg van den Hoef, zijnde de Tiendweg langs Wulperhorst, Stoetwegen en Zomerdijk tot de Odijkerſteeg.

17°. De Koppeldijk over de Koppelbrug tot op den Lagen weg.

18°. De Lage weg, van den Tolboom van Zeijst, langs de Kleine Koppel, het Vinkelaag, de hofstede Zijdewegen en de Doodenlaan op den Straatweg bij de hofstede De Blaauwe Schorteldoek.

19°. De Kroostweg, van den Lagenweg bij den Kleinen Koppel, op den Straatweg bij de hofstede De Blaauwe Schorteldoek.

20°. De weg tuſſchen Scharweijde en Konijnenberg, op en over de Schapendrift, tuſſchen de bosſchen van den Dijſel- en Zandbergen tot op den weg onder N°. 10. omſchreven.

21°. De weg, beginnende aan den Lagen weg, langs het Eiken Boschje, genaamd Het Stuifnestje, over den Utrechtſchen Straatweg, tuſſchen de buitenplaatſen Zandenhoeff en Ma Retraite, op de Schapendrift, uitkomende op de wegen onder N°. 2. en N°. 20. vermeld.

22°. De Steeg tuſſchen Ma Retraite en de landen in den Eng, uitkomende op den ouden Arnhemſchen weg.

23°. De Tolakker op Oostbroek.

24°. De Kleiweg, van de Vinkebuurt over het Zeijster Oever op Rijnauwen.

25°. De Biſſchopswetering.

26°. De Hakswetering.

Excursies.

De jaarlijkse excursie van onze Stichting was ditmaal veranderd in een tweedelige op twee data naar twee bezienswaardigheden, zodat men naar believen kon kiezen.
Op 26 mei j.l. was vooral Amerongen het hoofddoel. Daar bezichtigde het reisgezelschap het statige en fraaie kasteel, gebouwd ter plaatse van het, in 1672 door de Fransen verwoeste, middeleeuwse slot. De herbouw werd vooral gestimuleerd door de vrouw van de slotheer Goddard Adriaan van Reede, Margaretha Turnor. Eén van de twee middeleeuwse torens bleef bewaard in de linkerachterhoek van het kasteel. Van het interieur is o.a. imposant de trap, welke door twee verdiepingen heen loopt en o.m. naar de mooie bovenvestibule leidt. Merkwaardig is de lange brede gang achter in het huis. De schoorstenen en stuc-plafonds zijn vnl. nog 17e eeuws, terwijl er zeer mooie antieke meubelen en portretten te zien zijn. Imponerend zijn verder de toegangspoorten naar het slotterrein, de voorburcht en de voorgebouwen.

Na het gebruik van een consumptie in het prachtig gelegen restaurant 't Berghuis werd de N.H. Andrieskerk bezichtigd.
Dankzij het mooie weer was ook de bustocht, heen via Odijk, Cothen en Wijk bij Duurstede en terug via de Haarweg, Maarsbergen en Maarn een bijdrage tot het welslagen van deze excursie.

De tweede excursie vond plaats op 3 juni; de weergoden waren ook toen weer het gezelschap, 45 personen tellende, gunstig gezind. Omstreeks 13 uur vertrok de bus van het Rond en bracht de deelnemers door de fraaie natuur van bos en weiland via Woudenberg (waar oudtijds een vijftal kasteeltjes stonden), Scherpenzeel (langs het neogotisch verbouwde kasteeltje van de familie Royaards), Rens-

woude (met het gelijknamige, in restauratie zijnde, kasteel, het "grand canal" en de kerk (van Jacob van Campen?)) over de Emminkhuizerlaan (daar verrees vroeger ook een 18e eeuws buiten) en de doorgegraven berg met het mooie uitzicht door laantjes en over weggetjes langs oude waterliniefortjes als "De Rode Haan". Door Veenendaal ging de tocht naar Rhenen, langs het niet zichtbare "Plattenberg", van de familie Van Asch van Wijck, en kwamen wij toen van het zand in de Betuwse klei. Via de Houtkoperweg reden we "stapvoets" door Lienden met z'n oude kerk en dito toren (nodig aan herstel toe) en de voor Nederland tamelijk unieke torenmolen (een rond torenachtig bouwsel met een inwendig te kruien kap). Deze molen, "De Zwaan", dateert van 1644, is al diverse malen gerestaureerd, heeft boven de deuropening een gevelsteen met een witte zwaan er op en op de "baard" onder de kap het wijze opschrift: Bij storm en wind is God mijn vrind.
Verder ging het naar de buurtschap Ommeren (gem. Lienden) om er het kerkje te bezoeken, daarbij voorgelicht door de plaatselijke predikant ds. Van Heuven. Het nog niet zo lang geleden herstelde eenvoudige Godshuis heeft een oud tufstenen schip met romaanse (dichtgemetselde) vensters (ca. 1250) en daartegenaan een driezijdig koor van baksteen met gotische ramen (ca. 1450). In de koormuren bevinden zich nog een simpel sacramentskastje en de "piscina", een nis waarin vaatwerk stond ten behoeve van de priester, die er zijn handen kon wassen. In de koor-vloer ligt de oude roodkleurige altaarsteen, oorspronkelijk een sarcophaagdeksel, welke gedegradeerd was tot kerkdeur-drempel, doch nu weer enigszins de oude plaats heeft teruggekregen. Aan de noordzijde van het kerkje ziet men nog een klein zijschip.-
De kerk van het nabijgelegen Ingen - waar wij ver-

volgens pauzeerden - was iets groter dan die van Ommeren en ook bezienswaardiger. Deze voormalige St. Lambertuskerk is geheel van baksteen (met zandstenen banden) gebouwd; het schip dateert van ca. 1350 en het verhoogde vijfzijdige koor van ca. 1450, evenals de gewelfschilderingen. De ramen in 't koor zijn gotisch, de pilaren (van tufsteen) en ramen van 't schip zijn romaans/gotisch. Gekleurde, niet gerestaureerde, schilderingen zijn ook te zien aan de pilaren en in het koor (bv. Het Laatste Oordeel, De Aankondiging aan Maria, St. Catharina, e.a.).
De eenvoudige preekstoel is uit 1672, het oude stenen doopvont van ca. 1000, de twee lichtkronen werden in 1764 gemaakt en het orgel is van 1901. Omstreeks 1950 is dit mooie kerkje (met rouwborden, etc.) hersteld.
Voort ging de tocht, langs de molenstomp in dit dorp, over de dijk, langs Rijn- en Lekuiterwaarden naar de volgende stopplaats: Maurik. Ook daar was de kerk ons doel; deze kerk, weer groter dan die van Ingen, was eveneens van baksteen en van een verhoogd koor voorzien. En vóór de Reformatie gewijd aan St. Maarten. Het driebeukige schip, van ca. 1500,heeft een houten tongewelf en een aardige schepenbank - voor schout en schepenen - van 1692. Het stenen voetstuk van de preekstoel is deel van een vroeger doopvont (ca. 1375); er is een fraai orgel van ongeveer 1870 en ook bezit de kerk twee zilveren avondmaalbekers uit 1653. Het driezijdig gesloten koor toont ons gotische ramen en een kruisribgewelf met gebeeldhouwde einden (kraagstenen).
De trots van de, tussen 1920 en 1925 gerestaureerde, kerk zijn echter de zeven - beschadigde - muurschilderingen van ca. 1475, weergevende o.a. Johannes de Evangelist, de St. Hubertusjacht en vooral een Maria-figuur onder baldakijn, omgeven door heiligen, kerkleraars en engelen.- Na van

al dit schoons te hebben genoten, reden we tegen vier uur Maurik uit, het betreurende, dat Zeist niet zo'n fraaie oude kerk had, en bereikten al spoedig het dorp Beusichem, waar in het, kortgeleden geheel herstelde, Herenlogement aan het marktplein een consumptie kon worden genomen. Daarna ging de trip langs Vianen, door Vreeswijk en Jutphaas (waar onze chauffeur slechts met kunst en vliegwerk de smalle draaibrug over het Merwedekanaal kon nemen) en 't Goy (waar wij het verkeerde pad op gingen om tenslotte verderop nog de weg geblokkeerd te vinden door een kudde schapen). Zo arriveerden de excursie-deelnemers pas omstreeks zes uur bij kasteel Hardenbroek; een bouwwerk, dat sedert ca. 1250 tot heden (op 62 jaren na) steeds in het bezit is gebleven van het geslacht Van Hardenbroek. Na een vriendelijke verwelkoming volgde de rondleiding. De tijd was te kort om de vele schatten - zoals porcelein, gobelins, familieportretten en andere schilderijen, etc. - te bewonderen en nadat mr. Van Hoogenhuyze baronesse Van Hardenbroek ons aller dank had overgebracht voor haar welwillendheid het kasteel te mogen bezichtigen, werd de bus weer opgezocht waarna wij zonder verdere incidenten om zeven uur de voet weer op Zeister bodem zetten; de excursiecommissie van onze Stichting dankend voor de prettige middag en de verstrekte explicaties.

K.W.G.

Wederom: De Preekstoel.

Over genoemde hofstede verscheen in ons Bulletin, 2, 1972, pag. 21 t/m 29, een artikel, waarop de volgende aanvullingen en opmerkingen werden ontvangen.
Omtrent de naam "De Preekstoel" deelde mej. A. W. van de Bunt mij mede, dat een gelijknamig terrein gelegen was nabij Rhenen. Die plek ontving

waarschijnlijk z'n naam, omdat voorheen de St. Cunera-processie - jaarlijks op de 12e juni gehouden - daar pauzeerde, bij welke gelegenheid een predikatie plaatsvond. Misschien hield men in de Middeleeuwen zulk een veldenommegang ook in Zeist en was de hoek Driebergseweg - Blikkenburgerlaan ook een pleisterplaats voor het uitspreken van gebeden en een verzoek om zegen over mensen en te velde staand gewas.

Verder wees de heer mr. P.H. Damsté, in een brief van 5 augustus j.l., er op, dat op pag. 25 een abuis is gemaakt. De goederen van het Vrouwenklooster zijn nl. niet in beheer gekomen bij de Staten van Utrecht, doch bij de Utrechtse Ridderschap (omdat Vrouwenklooster een stift voor adellijke jofferen was ?). Tevens deelde hij nog het volgende mee, uit een rekening van 1696/1697 (folio 54, extraordinaris ontfang, archieven Kleine Kapittelen en Kloosters):
"Ontfangen van Sijn Exc. den Hre van Odijck.....
Noch ontfangen uijt handen als vooren de somme van ƒ 5350,-- sijnde de cooppenn. van de Hofsteede genaamt de Preeck-stoell, geleegen in den Gerechte van Seyst, groot 21 mergen soo weij- als bouland, in huire gebruijckt by Cornelis Hendricksz ende Schout Damhof".
Volgens de heer Damsté zou zeer wel een lijst van pachters, betaalde pachtsommen, enz. van "De Preekstoel" zijn samen te stellen uit de, zich in het R.A. te Utrecht bevindende, Catalogus Archieven Kleine Kapittelen en Kloosters, no. 1144, lopende van 1594 tot ca. 1800. Wie van onze lezers zet zich aan dit werk?

Dr. K.W. Galis.

Lezing.

Toen vrijdagavond 10 november 1972 door voorzitter mr. dr. Stolk de bijeenkomst van de Van de Poll-stichting in de Congreszaal van het Zeister Slot werd geopend waren ongeveer 100 personen aanwezig om te luisteren en te kijken naar "het nabije verleden van Zeist, rond de eeuwwisseling", gebracht door middel van een grote collectie dia's en bij monde van de heren E. de Klerk en L. Visser; beiden goed thuis in deze materie.
De heer Visser begon met een interessant causerietje over het Rond, het Raadhuis, het Postkantoor en de dames Walkart. Het in 1908 gebouwde gemeentehuis werd ontworpen door de 25-jarige student J. Stuivinga, die toen in Neurenberg studeerde. Het Neurenbergse stadswapen, de Jungfernadler, was zijn inzendingsmotto en prijkt nu nog, als glas-in-lood, in één van de raadhuisramen. Wel is het, wat Duits aandoende ontwerp tijdens de bouw gewijzigd.
Daarna - ook na de pauze - vertelde de heer De Klerk op amusante wijze over het reilen en zeilen "op" Zeist zo'n 70 jaar geleden. Over de paardetram, de buitenplaatsen, de deftige families, Siberië, de Jagerlaan (geheten naar de herberg "Het Jagertje"), enz. Het geheugen van dit oudschoolhoofd bleek fenomenaal te zijn. Gebeurtenissen en personen uit vroeger jaren passeerden de revue, zoals bv. de wonderheler en ex-boswachter A. Geest - later wonende in de reeds genoemde herberg - die door de toenmalige jeugd werd uitgejouwd met

Arie Geest !
Botter Beest !
Ik ben toch in je bos geweest !

De aanwezigen, oud en jong, genoten van de herinneringen aan oud-Zeist; een vervolg op het gebodene zal stellig velen welkom zijn.

K.W.G.

Literatuur over Zeist.

Het ligt in de bedoeling, bij tijd en wijle in het Bulletin een lijstje te plaatsen van publicaties, welke betrekking hebben op Zeist, of het nu gebouwen, gebeurtenissen of bekende personen dan wel andere zaken betreft. Een chronologische of alfabetische volgorde wordt daarbij niet aangehouden; misschien kan naderhand - als wij "bij" zijn - een en ander nog eens conform worden bewerkt.

T(immers,L.): Het Slot van Zeist. De Stukadoorspatroon, 46,1971,no.11; p.12-15.

Hallema,A.: Een eeuw geleden in het Kamp van Zeist (Koning Willem II en de Kroonprins bij de manoeuvres van augustus en september 1854). Ons Leger, 38,1954,no.9; p.11-16.

Anonymus: Het Huis Rijnwijk onder Zeist.Maandblad van Oud-Utrecht,22,1949;p.76.

Ven,A.J.van de: La communauté cistercienne de la maison de Rijnwijk, près d'Utrecht. Intern.Kirchliche Zeitschrift,1949; p.115-139.

Schütz, H.L.C.:De Broeders (Geschiedenis van de vestiging der Hernhutters in Zeist.A.D. 1746).Den Haag.1948;159 pp. Herdruk Zeist. 1956.

Lammerts,M.D.: De legerplaats bij Zeist.Ons Leger, 32,1948,no.12;p.39-43.En: Maandblad van Oud-Utrecht,22,1949:p.46 en 47.

Steur,A.J.van der: De Huishoudschool te Zeist. Bouwk.Weekblad,44,1923;p.490.

Grapendaal,W.: Zeist over 50 jaar.Nwe Zeist.Crt, 1,1952,no.138 (11/8 1952); p.2 en 4.

Anonymus:Oprichters van de "Harmonie". De Zeister Crt., extra no.15/8 1922;p.1 en 2.

Anonymus: 29 ste Floralia-Tentoonstelling. De Koerier voor Zeist,34,1934,no.9(31/8 1934); p.2.

Belonje, J.: Notities over het Kampveld Zeist. Maandblad van Oud-Utrecht,41,1968;p.12-17.

Anonymus: In het Kamp.De Katholieke Illustratie, 4,1870/71,no.1;p.2,3,6.

X : Het korps genietroepen en zijn kamp op de legerplaats bij Zeist. Eigen Haard,1893, no.22;p.347-349 en 23;p.359-361 en 24; p.376-379.

Banning,H.A.:Uitstapjes in Nederland:Zeist. De Katholieke Illustratie,8,1874/75,no.13; p.103,104 en 14;p. 110-113.

Anonymus:Rumoerige avond te Zeist.Utrechtsch. Prov.en Sted.Dagblad.,20/5 1933,Avbl.,3.

Tummers,N.H.M.:Villa's van Rob van 't Hoff. Cobouw,2/5 1966.

M : Zeist in 1909.Weekbode voor Zeist,....., 47,1910,no. (8/1 1910);p.2.

Dijkstra,W. en Roks,F.:De tram in zuidoost Utrecht. Nederlandse Historiën,5,1971,no.8/9;p.7.

Reinsma,R.:Het onderwijs in de provincie Utrecht tussen 1830 en 1850.....Jaarboekje van Oud-Utrecht,1964;p.78-80.

Iterson,W.van:De bisschoppelijke tafelgoederen in het Nedersticht. Jaarboekje van Oud-Utrecht,1966;p.43-46.

Idem : Hoe heeft Zeist zijn vroegere dorpsgronden verloren? Zeist.1960; 31pp. Herdruk Zeist.1964.

Harzing,W.: De riddermatige hofstede en ambachtsheerlijkheid Rijsenburg.Jaarboekje van Oud-Utrecht,1967;p.75-83.

Holtus,F.: Van Ma Retraite tot Huize St. Jan. Zeist.1969;6 pp.

Dr. K.W. Galis.

En nu, waarde lezeressen en lezers .....

... het jaar is dood; de tijd wischt onze namen
Maar jaar en dag en tijd bouwen wij toch tezamen !

- amen !